

Bondens klimafond

Margaret Eide Hillestad
Bjørn Ingar Holmen
Hanne Eldby

Rapport 2–2021

Forfatter	Bjørn Ingar Holmen, Hanne Eldby, Margaret Eide Hillestad
Tittel	Bondens klimafond
Prosjekt	Reduksjon av klimarisiko og klimagassutslipp i jordbruket – kunnskapsgrunnlag for en klimafondsordning
Utgiver	AgriAnalyse
Utgiversted	Oslo
Utgivelsesår	2021
Antall sider	53
ISSN	1894-1192, Internett: ISSN 1894-1899
Emneord	Klimagassutslipp, klimatilpasning, klimafond
Forsidebilde	Anne Bungler, AgriAnalyse

Litt om AgriAnalyse

AgriAnalyse er en faglig premissleverandør og et kompetent utredningsmiljø i spørsmål knyttet til landbruk og politikk. AgriAnalyse arbeider med nasjonale, internasjonale og organisasjonsinterne problemstillinger innenfor våre prioriterte satsingsområder. Ansatte i AgriAnalyse har tverrfaglig bakgrunn med kompetanse fra flere ulike samfunnsvitenskapelige og landbruksfaglige tradisjoner. Se www.agrianalyse.no for mer informasjon.

Forord

Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag og regjeringen har forpliktet seg til å redusere klimagassutslipp og øke karbonopptaket i jordbruket tilsvarende 5 millioner tonn CO₂-ekvivalenter fra 2021 til 2030. Jordbruket skal stå for en vesentlig andel av denne forpliktelsen. Det trengs flere virkemidler som stimulerer bonden til å foreta nødvendige klimatiltak på gården, både for at drifta skal bli mer robust i møte med et klima i endring og for å takle nye klima- og miljøkrav. Avtalen mellom regjeringen og jordbruket slår fast at en vurdering av aktuelle virkemidler for å følge opp avtalen blir en del av de ordinære budsjettprosessene, inkludert de årlige jordbruksforhandlingene.

Det er mangel på utredninger som faktisk vurderer om hvorvidt en klimafondsordning kan være et gunstig virkemiddel for å redusere klimagassutslipp og styrke klimatilpasningen i jordbruket. Det er heller ikke vurdert hvordan en fondsordning vil kunne komplementere, eventuelt fungere i stedet for, andre klimavirkemidler i jordbruket, og hvilken modell som er hensiktsmessig utfra hensyn som effektiv drift og måloppnåelse.

Vi takker Landbruksdirektoratet for bevilgningen til å gjennomføre denne utredningen.

Oslo, mars 2021

Chr. Anton Smedshaug

Daglig leder AgriAnalyse

Innhold

1	INNLEDNING.....	4
2	KLIMA OG MATPRODUKSJON.....	5
3	KLIMAGASSUTSLIPP OG KLIMATILTAK	11
4	BONDENS ØKONOMI	17
5	KLIMARELATERTE TILSKUDDSORDNINGER.....	31
6	GENERELLE FONDSORDNINGER MED SKATTEFORDEL	33
7	MULIG FONDSORDNING MED SKATTEFORDEL	38
8	GÅRDBRUKERENS KLIMAFOND.....	48
	LITTERATUR	50

Sammendrag

Margaret Eide Hillestad, Bjørn Ingar Holmen & Hanne Eldby. 2021. *Bondens klimafond*. AgriAnalyse.

Norge har, sammen med EU, forpliktet seg til å redusere sine klimagassutslipp med 50 til 55 prosent innen 2030. Dette er en forsterkning av Paris-målet på 40 prosent. Landbruket kan bidra til å redusere klimagassutslipp og klimarisiko, og til fangst og lagring av karbon i jord. Landbrukets klimagassutslipp var i 2019 på 4,4 millioner tonn CO₂-ekvivalenter. Landbruket har inngått en avtale med regjeringen om å redusere sine utslipp og øke karbonopptaket i jord tilsvarende en reduksjon på 5 millioner tonn CO₂-ekvivalenter samlet fram til 2030. Det krever økte investeringer i klimatiltak på det enkelte gårdsbruk.

For at målene skal nås, må det handles raskt. Da må virkemidlene styres slik at de er en reell stimulans for virksomme tiltak. Dersom bønder kan avsette midler til et klimafond med en skattefordel når pengene brukes til investeringer i klimatiltak i jordbruket, vil det bidra til reduserte klimagassutslipp fra jordbruket. I en spørreundersøkelse AgriAnalyse gjennomførte blant gårdbrukere høsten 2020, svarer 91,3 prosent at de vil investere i klimatiltak dersom de får mulighet til å sette av penger fra overskudd i drifta til et klimafond mot å få et skattefradrag.

Tiltakene krever i mange tilfeller omstilling av egen drift og store investeringer. Tall fra Budsjettnemnda for jordbruket viser at bønder har økende gjeldsandel, og at selv med en lav rente er det å foreta nyinvesteringer ofte krevende og må planlegges år i forveien. Derfor vil det å kunne sette av midler i «bondens klimafond» i gode år mot en skattefordel når pengene blir investert i klimatiltak, gjøre det enklere for bonden å nå klimamålene som Stortinget har satt.

Det å opprette et fond for bonden hvor gårdbrukeren oppmuntres til å investere i nærmere definerte tiltak er ikke av ny dato. Det finnes flere lignende fondsordninger i dag, både skogfond, boligsparing med skattefradrag og pensjonssparing med skattefordel. I Sverige finnes det forskjellige modeller der det gis skatterabatt for avsetning av midler til spesifikke formål i jordbruket. Grunnet forskjeller i skattelovgivningen mellom Norge og Sverige er ingen av de svenske modellene foreslått tatt i bruk. Det er verdt å merke seg at offentlig stimulering til bestemte tiltak i jordbruket også brukes i EU.

I denne rapporten har vi skissert et forslag til fondsordning hvor bonden setter av et frivillig beløp i skatteregnskapet som skal brukes til investeringer i klimatiltak på det enkelte gårdsbruk. Det er når pengene brukes til klimatiltak at skattefordelen utløses. Bonden setter av et beløp på klimafondet i skatteregnskapet som reduserer skattbar inntekt samme år. «Bondens klimafond» skiller seg fra skogfondsordningen ved at avsetningen her er frivillig, at avsetningen ikke knyttes opp til omsetning av en på forhånd definert vare, og at den ikke påvirker bondens likviditet, da det er en regnskapsteknisk avsetning. Det stilles heller ingen

krav til godkjenning fra Statsforvalteren for å disponere avsatt beløp til et klimatiltak. Kontroll av at avsatte midler disponeres til godkjent tiltak foreslås i denne rapporten at skjer gjennom regulære bokettersyn.

Når bonden bruker pengene som er avsatt til å investere i nærmere definerte klimatiltak, har vi tatt utgangspunkt i den delen av skogfondsordningen som er knyttet til investeringen. I ordningen foreslås det at 85 prosent av beløpet fra fondet som brukes til godkjent formål, ikke blir beskattet. Det vil si at bonden kun betaler skatt på 15 prosent av beløpet som brukes til klimainvesteringer. I modellen som er laget til «Bondens klimafond» vil effekten være som vist i tabellen under.

Tabell Et eksempel på en fondsavsetning i skatteregnskapet. (Norges Bondelag)

		En regnskapsteknisk utforming i praksis				
		Med klimafond			Uten klimafond	
	År 1	Beløp	Skatt (35%)	I regnskapet	Beløp	Skatt (35%)
	Årsresultat før klimatiltak	500 000			500 000	
-	Utgifter til klimatiltak					
+	Klimatiltak finansiert med klimafond					
-	Avsetning klimafond	-100 000		-100 000		
-	Skattefordel av klimatiltak (85%)					
=	Sum første året	400 000	140 000		500 000	175 000
	År 2					
	Årsresultat før klimatiltak	500 000			500 000	
-	Utgifter til klimatiltak	-100 000			-100 000	
+	Klimatiltak finansiert med klimafond	100 000		-		
-	Avsetning klimafond					
-	Skattefordel av klimatiltak (85%)	- 85 000				
=	Sum andre året	415 000	145 250		400 000	140 000
	Sum årsresultat og skatt	815 000	285 250		900 000	315 000
	Spart skatt på to år		29 750			

Det er ikke realistisk at gjennomsnittlig avsetning for alle bønder vil være 100 000 kroner per år, som er foreslått tak. Dersom gjennomsnittsbonden setter av 30 000 kroner, vil det kunne gi bonden en skattereduksjon på 8 925 kroner i det året pengene brukes til investering i klimatiltak. Beløpet bør kunne brukes i kombinasjon med andre støtteordninger for å øke investeringer i klimatiltak i jordbruket.

Den skattefordelen enkeltbonden får, er anslått å føre til en reduksjon i statens skatteinntekter på om lag 180 millioner kroner dersom alle bønder som har positiv næringsinntekt og maksimalt jordbruksfradrag (52 prosent), setter av 30 000 kroner til klimafond i gjennomsnitt per år. Ved avsetning av høyere beløp vil skattekostnaden for staten øke tilsvarende. Samtidig vil investeringer i klimatiltak føre til at jordbruket over tid blir mindre sårbart for klimaendringer, og statens utbetalinger til naturskader og avlingsskadeerstatninger vil kunne gå ned. Til sammenligning betalte staten ut nesten 2 milliarder kroner i erstatninger etter tørkesommeren 2018¹. FNs rapporter viser at klimaendringene vil gi mer ekstremvær, og dermed økt fare for naturskader og avlingstap som staten vil måtte dekke. Tabell 7.5 viser forskjell på provenytab ved jordbruksfradrag og det anslåtte tapet ved «bondens klimafond».

Figur 7.5 Rammer for jordbruksfradrag og klimafond

Ordning	Maks. sats/min. sats (kr)	Snitt sum (kr)	Prosent brukere av fradraget årlig	Fradrags- andel	Proveny- tap	
Jordbruks- fradrag	166 000/0	18 000	92	Egen modell	600 mill	Fradrag hvert år
Klimafond*	100 000/ 25 000	30 000	52	85 prosent skatte- fradrag av investert beløp	180 mill	Frادrag oppstår ved investering

¹ <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-118-s-20192020/id2703655/?ch=6>

1 Innledning

Et klima i endring utfordrer bonden, både gjennom større variasjoner i vær og klima og ved at samfunnet stiller stadig større miljø- og klimakrav til norsk matproduksjon.

Jordbruket og regjeringen har forpliktet seg til å redusere klimagassutslipp og øke karbonopptaket i jordbruket tilsvarende 5 millioner CO₂-ekvivalenter fra 2021 til 2030. Flere av tiltakene som kan gi utslippskutt og økt karbonopptak, krever at bonden foretar investeringer og endringer i driftsopplegget. Partene er enige om at virkemidler for å oppfylle avtalens mål skal vurderes årlig.

Jordbruket er ei næring som preges av langsiktighet når det gjelder planlegging av nye investeringer og valg av driftsopplegg. Det er i mindre grad krav om kortsiktig avkastning sammenlignet med andre sektorer. Samtidig opplever mange bønder det som krevende å få på plass tilstrekkelig kapital for å gjøre investeringer i drifta, basert på gårdens ressursgrunnlag. Mangel på langsiktig investeringskapital kan bli en barriere for bonden i arbeidet med å redusere klimarisikoen, styrke klimatilpasningen og bidra til reduksjoner i klimagassutslipp på gården.

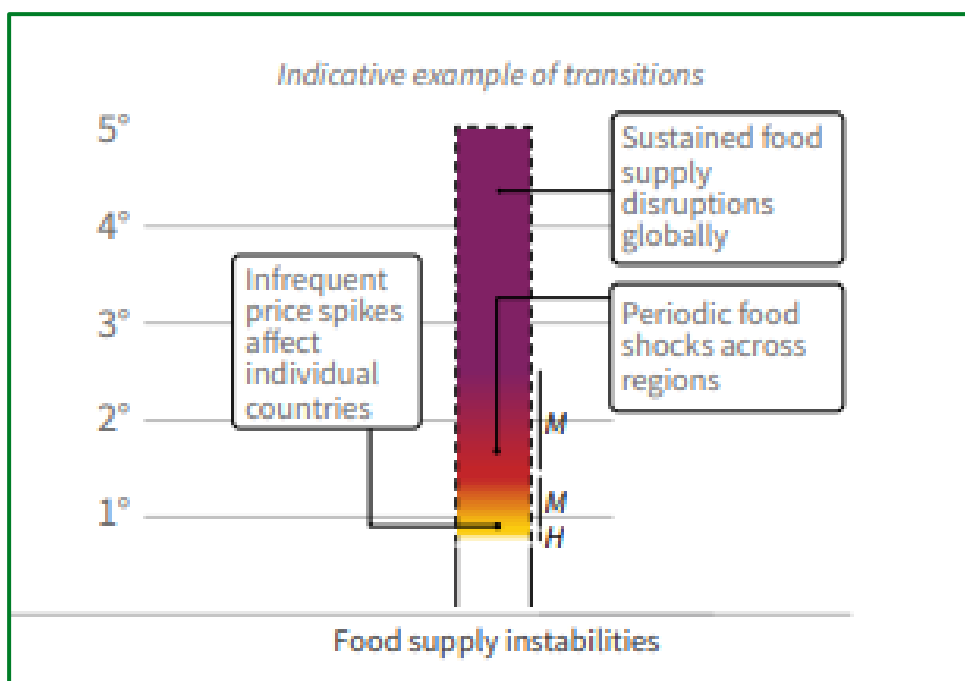
Det har flere ganger også vært drøftet om hvorvidt skattemessige insentiv kan være et hensiktsmessig virkemiddel for å stimulere til klimagasskutt og økt klimatilpasning på norske gårdsbruk. Meld. St. 11 (2016-2017) Endring og utvikling – En fremtidsrettet jordbruksproduksjon ble behandlet av næringskomiteen 6. april 2017. Av Innst. 251 S (2016-2017) punkt 9.12 fremgår det at komiteen merket seg at regjeringen i regjeringsplattformen varslet at den vil åpne for en fondsordning i jordbruket etter modell av skogbruket. Komiteen etterlyste en slik ordning, og mente den vil være viktig for å sikre både investeringer og klimatiltak. Av Innst. 404 S (2017-2018) fremgår det at et flertall i komiteen mener regjeringen bør utrede og legge fram en mulig modell for klimafond. Vi har derfor utredet hvordan et slikt klimafond kan se ut og hvordan det kan utformes.

2 Klima og matproduksjon

Klima er det typiske værmønsteret på et sted, som gjennomsnittstemperatur, gjennomsnittlig nedbørsmengde osv. Klimaendringene er et uttrykk for endringer i det typiske værmønsteret på et sted. Verden må forberede seg på at det blir varmere og våtere framover. Klimaforskerne ser at det er en sammenheng mellom endring i CO₂-konsentrasjon i atmosfæren og temperatur. FNs klimapanel viser til at klimaendringene kan ha negativ effekt på matsikkerhet og mattrygghet (IPPC, 2019). Figur 2.1 viser mulige effekter på tilgang på mat ved økt global gjennomsnittstemperatur. Effektene vil variere fra sted til sted. Ved 1,5-gradersmålet, det vil si at økningen i den globale gjennomsnittstemperaturen ikke overstiger 1,5 grad C, anslår FNs klimapanel at verden kan oppleve et prissjokk på matvarer. Det vil ramme fattige mennesker hardest.

Et eksempel er fra tørkesommeren 2018 hvor tørken ga mindre grasavlinger, noe som førte til høyere grovfôrpriser i Norge. Klimaendringer har gitt økte forekomster av skogbranner i USA og mer tørke i Australia. Det har medført at verdensmarkedsprisen på korn svinger mer enn før. Dersom den globale gjennomsnittstemperaturen øker ytterligere, kan situasjonen forverre seg og ramme flere mennesker. Dersom verdens ledere ikke tar grep, anslår FNs ernærings- og landbruksorganisasjon (FAO) at 840 millioner mennesker vil leve under sultegrensen (WFP, 2020). FAOs modeller viser at klimaendringene vil føre til at det blir større arealer hvor matproduksjonen går ned enn det er arealer hvor matproduksjonen øker (FAO, 2015).

Figur 2.1 Klimaendringenes betydning for matsikkerhet og mattrygghet. (IPCC, 2019)

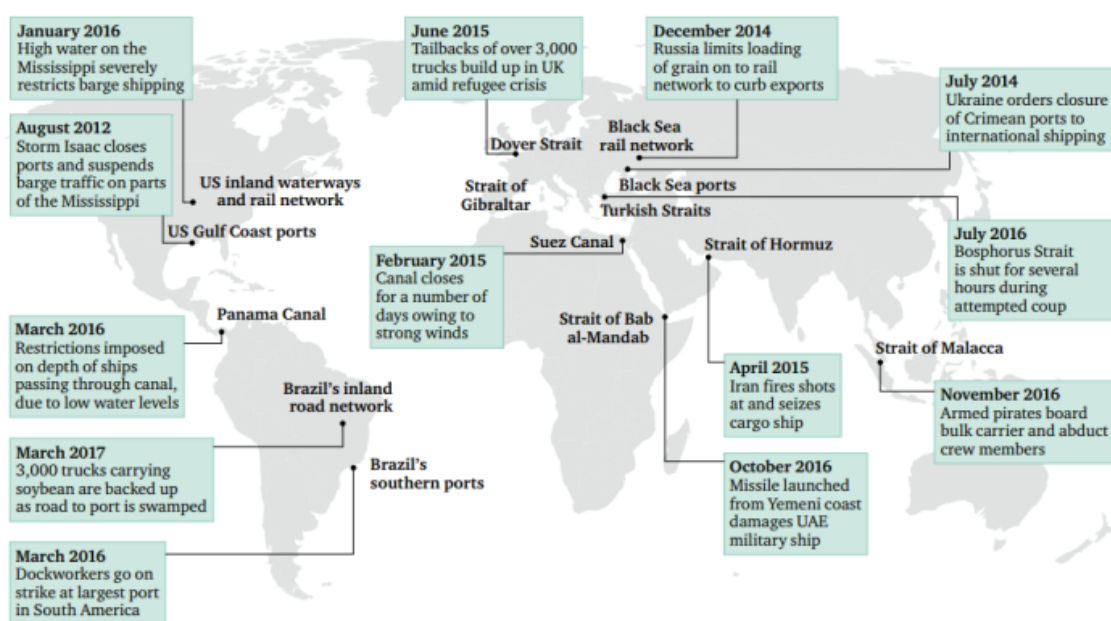

Risikofaktorer i matproduksjonen

Internasjonalt gjøres det en jobb for å avdekke risikofaktorer for matproduksjon og distribusjon globalt. Figur 2.2 viser en oversikt over hendelser verden over som har gjort internasjonal handel med mat vanskeligere og ført til økte matvarepriser. Et eksempel er fra mars 2017 hvor 3000 lastbillass med soyabønner stoppet opp i Brasil som følge av at veien var oversvømt og omgjort til en uframkommelig sump. Klimaendringene fører blant annet til mer nedbør med flere oversvømmelser og flommer.

Figur 2.2 Kart over risikofaktorer for matsikkerhet globalt. (OECD, 2018²)

Examples of recent disruptions of food trade chokepoints

Source: Rob Bailey and Laura Wellesley, *Chokepoints and Vulnerabilities in Global Food Trade*, Chatham House: 2017.

Klimarisikoutvalget (NOU 2018:17) viser til at USA og Kina står for 60 prosent av maisproduksjonen i verden, og at USA og Brasil står for 62 prosent av verdens soyaproduksjon. Klimaendringene kan føre til økt tørke og dermed redusert matproduksjon i disse områdene. Redusert global matvareproduksjon kan føre til økte matvarepriser, og dermed til økt lønnsomhet i norsk jordbruk, men kan også medføre redusert tilgang på innsatsråvarer til Norge.

Høyere global gjennomsnittstemperatur kan bedre dyrkingsforholdene her til lands som følge av lengre vekstsesong og høyere CO₂ konsentrasjon i atmosfæren, noe som bidrar til bedre vekstforhold. En økning i troposfærisk ozon som følge av menneskelig aktivitet³, kan

² <https://oecd-development-matters.org/2018/01/03/are-we-ready-to-prevent-the-next-food-price-crisis/> Lest 04.11.2020

³ <https://www.bjerknes.uib.no/artikler/fns-klimapanel/drivhuseffekten> Lest 0.12.2020

hemme planteveksten. Økt nedbør og kraftige nedbørshendelser kan ødelegge avlinger med flom og flomskader. Det gjør det mer krevende å bearbeide jorda, så og høste. Motsatt kan tørke om sommeren gi lavere avlinger. Nettoeffekten er usikker og vil se ulik ut i ulike deler av verden og i ulike deler av landet. Et varmere klima vil gi grunnlag for å dyrke flere vekster, og andre vekster enn i dag. Varmere klima kan dog gi mindre beskyttelse mot sykdom og skadedyr. I dag er vi beskyttet av snø og kulde som gjør at mange skadedyr, sopp, bakterier og virus ikke overlever vinteren (ibid.).

Til alle tider har det vært uvær som har forårsaket store skader i landbruket. Derfor er det etablert private forsikringsordninger og offentlige støtteordninger som kompensasjon for økonomisk tap som bonden lider som følge av uvær og naturskader. Statens naturskadeordning er verdens mest omfattende ordning av denne typen, og dekker ødeleggelser på bygninger og areal som følge av naturskader. De mest vanlige skadene skyldes ødeleggelser som følge av storm, flom og skred, noe som kan øke i omfang med klimaendringene.

Klimaendringer fører til økte kostnader for samfunnet

Klimarisikoutvalget skriver at selv om landbruket utgjør en liten del av norsk økonomi, kun 0,7 prosent av BNP i 2020, kan matsikkerheten i Norge trues av klimaendringer (NOU 2018:17). Klimarisikoutvalget har forsøkt å tallfeste de økonomiske virkningene av klimaendringene (ibid.), og viser til at FNs klimapanel anslår at kostnadene ved en økning av den globale gjennomsnittstemperaturen med 2,5 grader utgjør mellom 2 og 2 ½ prosent av verdens BNP. Klimapanelet understreker at det er stor usikkerhet knyttet til beregningene.

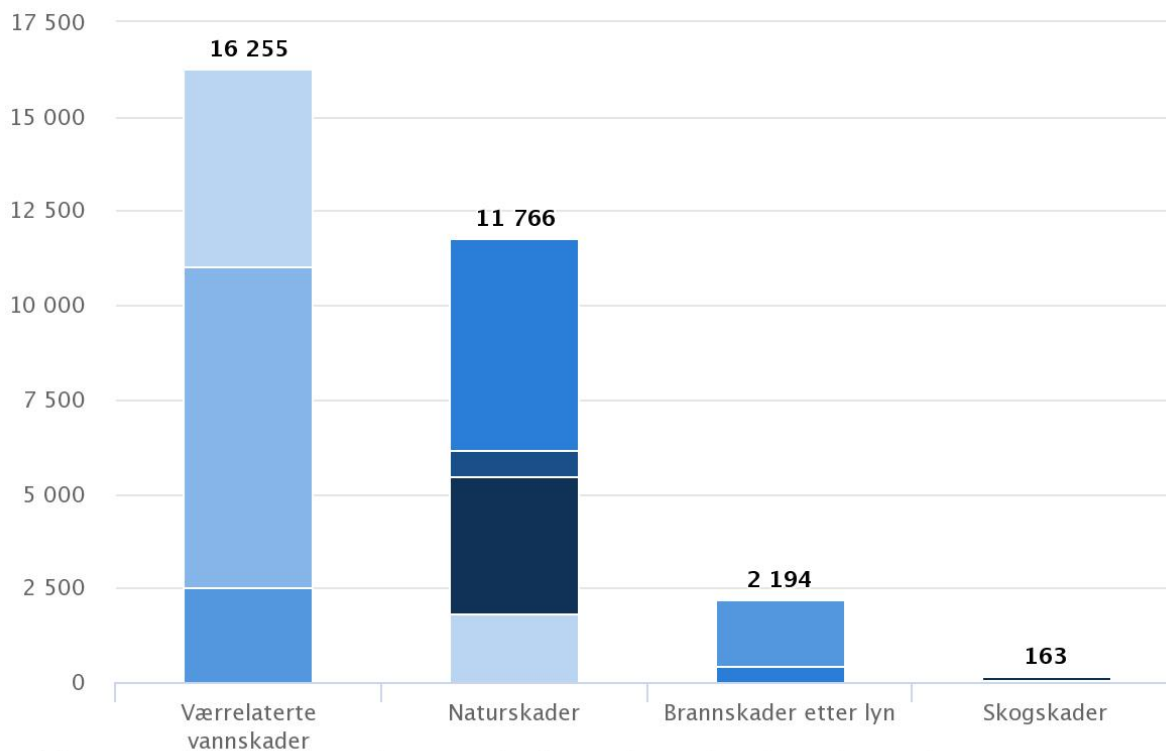
Klimaendringene har ført til mer flom med tilhørende materielle skader. Finans Norge fører skadestatistikk, både over antall utbetalinger og beløp. Tallene deres viser at i løpet av de siste ti årene har det blitt utbetalt 30 milliarder kroner i forsikringsutbetalinger for bygninger og innbo som følge av værforholdene⁴. Figur 2.3 samlet erstatningsbeløp for perioden 2011–2020 i millioner kroner fordelt på type skade. Tallene er ikke spesifikke for landbruket, men det er ingen grunn til å tro at ikke også landbruket merker økt risiko for skader som følge av mer flom, mer vind og flere skred (jord og snø).

⁴ <https://www.finansnorge.no/aktuelt/nyheter/2020/06/klimarapport/> Lest 22.01.2021

Figur 2.3 Erstatning som følge av natur og værskader siste 10 år. (Norsk Naturskadepool)

Erstatning, natur- og værskader siste 10 år

Samlet for perioden 2011 til 2020. Beløp i millioner kroner. KPI-justert

Kilde: Finans Norge, Norsk Naturskadepool og Skogbrand Forsikring

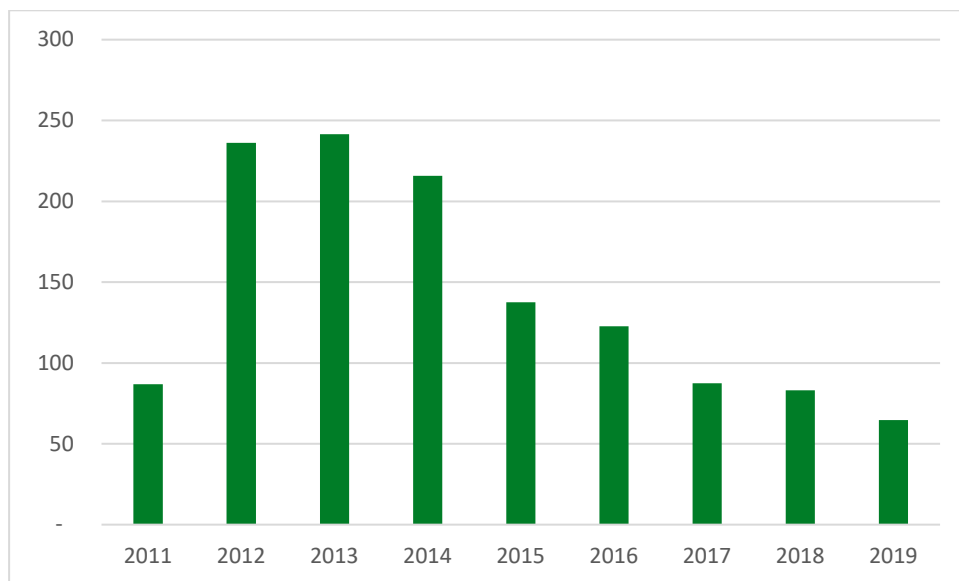
Den regnfulle 2012-sesongen førte til utbetaling av store erstatningsbeløp for å dekke skader som følge av vannmassene som ødela avlinger og bygninger, mens varmesommeren 2018 førte til at avlingene uteble, og noen husdyrbønder stod i fare for å måtte slakte ned hele eller deler av buskapen for å ha nok vinterfôr⁵. Dette viser at det er behov for å iverksette tiltak med tanke på å møte klimaendringene, og at det er penger å spare på å iverksette risikoreduserende tiltak.

Figur 2.4 viser økning i erstatningsutbetalinger i år med ekstremvær. 2011 var et veldig vått år med nedbør på 130 prosent av normalen, det høyeste som har vært målt i Norge etter 1990⁶. Figur 2.4 viser erstatninger utbetalt etter naturskader. Ordningen gjelder naturskader på blant annet jord- og skogbruksareal, veier og bygninger som ikke dekkes av andre forsikringsordninger. En naturskade er en skade som direkte skyldes naturulykke ved skred, storm, flom, stormflo, jordskjelv eller vulkanutbrudd. Eksempler på hva ordningen dekker er flomskadet vei som ligger utenfor de 5 dekanene som dekkes av vanlige forsikringer.

⁵ <https://www.nrk.no/sorlandet/torke-forer-til-forkrise-for-bonder-1.14120608> Lest 19.01.2021

⁶ <https://www.met.no/vaer-og-klima/klima-siste-150-ar> Lest 03.11.2020

Figur 2.4 Naturskadeerstatning, årlige utbetalinger i hele millioner kroner, løpende priser. (<https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/statistikk-og-utviklingstrekk/naturskadeerstatning> ,lest 03.03.21)

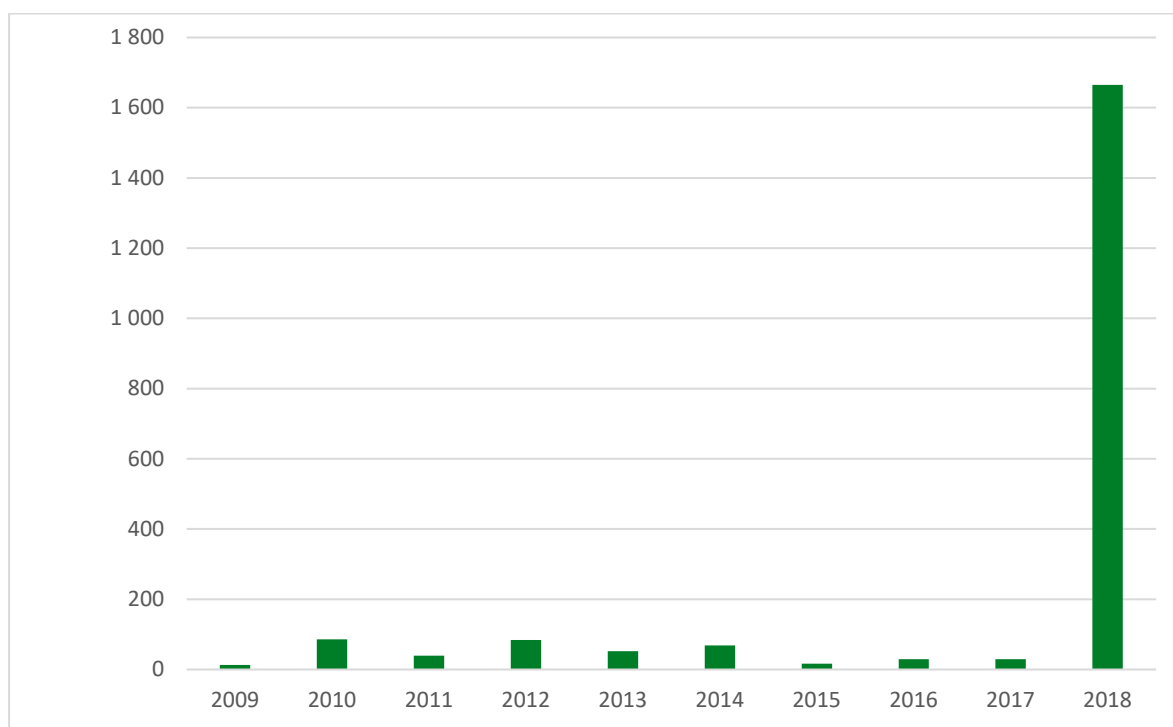

I tillegg har landbruket en erstatningsordning for tapte inntekt som følge av avlingssvikt. Denne ordningen ble etablert i 1973 for å « redusere økonomiske tap som oppstår ved produksjonssvikt forårsaket av klimatiske forhold det ikke er mulig å sikre seg mot»⁷. I 2018 ble det utbetalt 1,7 milliarder kroner i tapte inntekter som følge av «tørkesommeren» 2018. Noe av erstatningen etter tørkesommeren ble ikke utbetalt før i 2019, og den totale summen ble til slutt nesten 2 milliarder kroner.⁸

⁷ <https://www.landbruksdirektoratet.no/no/statistikk/landbrukserstatning> Lest 03.12.2020

⁸ <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-118-s-20192020/id2703655/?ch=6>

Figur 2.5 Erstatningsutbetaling knyttet til klimabetinget avlingssvikt. Årlige utbetalinger i hele millioner kroner, løpende priser. (Landbruksdirektoratet, 2020)

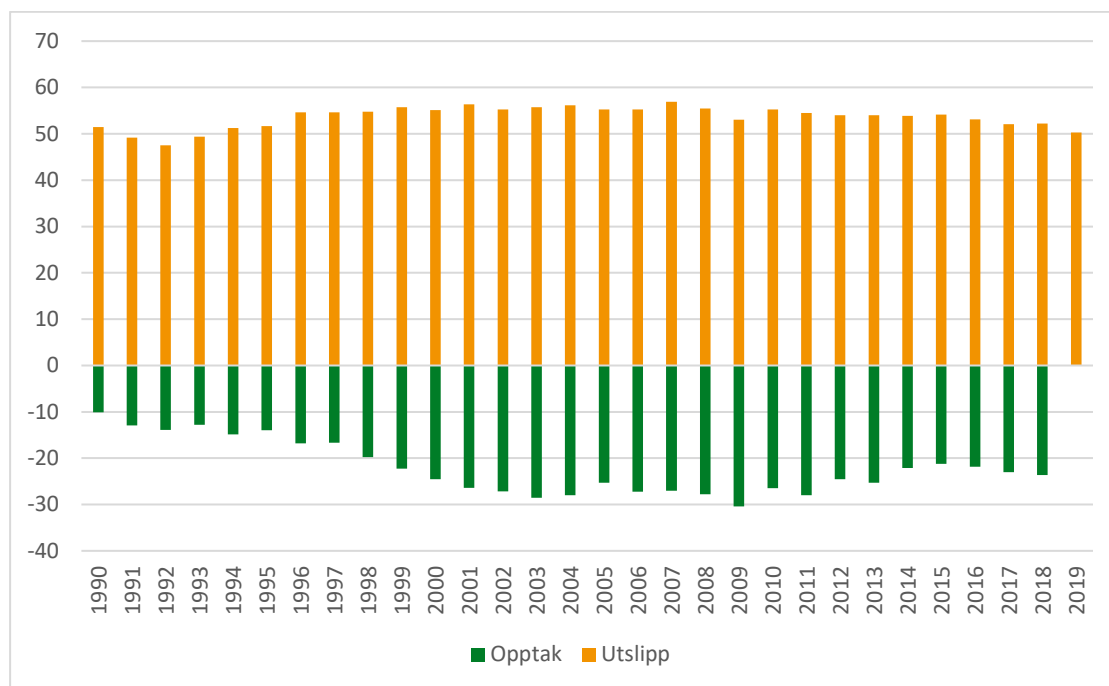
Tabell 6.1 Regnskap avlingsåret 2018 for ordningen med erstatning som følge av klimabetingede skader

	Antall søknader	Kr utbetalt per søknad	Mill. kroner
Utbetalt i 2018 for skader i 2018	11 300	142 743	1 613
Utbetalt i 2019 for skader i 2018	3 700	100 162	371
Sum utbetalt for skadeåret 2018	15 000	132 240	1 984

3 Klimagassutslipp og klimatiltak

Klimagassutslipp fra norsk økonomisk aktivitet viser at landbruket stod for 8,8 prosent av totalt klimagassutslipp i 2019 med dagens beregningsmetoder (Miljødirektoratet, 2020). I februar 2020 meldte Norge inn forsterkede klimamål under Parisavtalen. Det innebærer at Norge har forpliktet seg til å redusere utslipp av klimagasser med minst 50 prosent og opp mot 55 prosent innen 2030, i forhold til 1990-nivå. Det vil si at Norge har 10 år på å mer enn halvere klimagassutslipp i forhold til 1990-nivå (Prop. 1S (2020-2021)). Norge har redusert klimagassutslippene fra 1990 til 2019 med 2,3 prosent, og jordbruket har redusert sine utslipp i samme periode med 6,4 prosent.

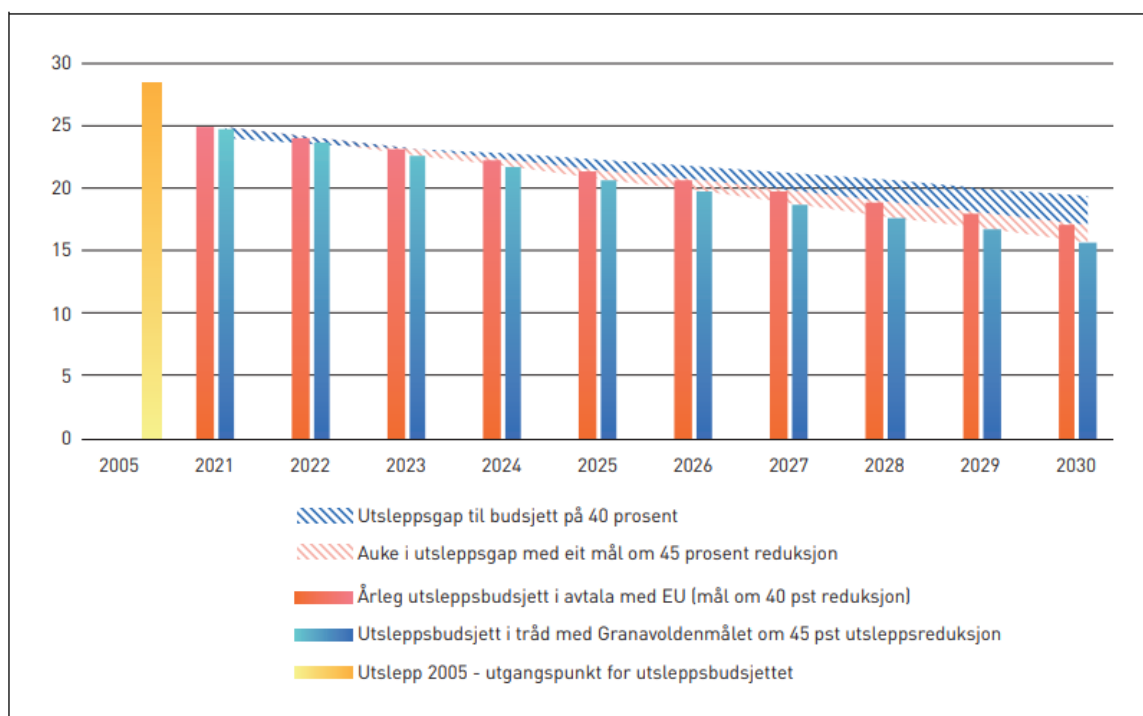
Figur 3.1 Netto utslipp av klimagasser i Norge fra 1990 til 2019. (Miljødirektoratet, 2021)

Norge har forpliktet seg til å kutte utslipp i ikke-kvotepliktig sektor i samarbeid med EU (Klimaloven)⁹. Figur 3.2 viser utslippsbudsjettet som Norge nå har forpliktet seg til i klimaavtalen med EU. Klimaavtalen med EU gir egne regneregler for hvordan utslippsbudsjettet under innsatsfordelingen skal fastsettes (Meld. St. 13 (2021-2030), s. 45).

⁹ <https://www.regjeringen.no/contentassets/d0a57f74e9524e51af4a7003dd7cb6c0/nno/pdfs/prp202020210001kllddpdfs.pdf> Lest 04.12.2020

Figur 3.2 Utslippsgapet sammenlignet med utslippsframskrivningene basert på vedtatt politikk i 2020, med utslippsbudsjett på 40 prosent og 45 prosent i millioner tonn CO₂-ekvivalenter. (Meld. St. 13 (2020-2021), s. 44)

I Klimameldingen deler regjeringen tiltakene inn i tre sektorer: ikke-kvotepliktig sektor, kvotepliktig sektor og endring i skog- og arealbruk. Regjeringen har som mål å redusere utslippene fra ikke-kvotepliktig sektor med 45 prosent innen 2030, noe som tilsier en reduksjon for denne sektoren på 16,6 millioner tonn CO₂-ekvivalenter over 10-årsperioden (Meld. St. 13 (2020-2021), s. 44), hvorav en utslippsreduksjon på 4 millioner tonn CO₂-ekvivalenter tilskrives jordbrukssektoren (Meld. St. 13 (2020-2021), tabell 3.1). I tillegg bokføres utslipp fra jordbruksaktivitet i andre sektorer som transport, arealbruk og energibruk. Totalt utgjør utslippene fra jordbruksaktivitet 7 millioner tonn CO₂-ekvivalenter per år. Dette er tall som er effektberegnet, og dermed regnes de med i rapportering til EU og til FN.

Regjeringen og jordbruksorganisasjonene har inngått en intensjonsavtale om utslippskutt og økt opptak som samlet utgjør et utslippskutt på 5 millioner tonn CO₂-ekvivalenter over 10 år. Avtalen omfatter klimatiltak som kan godskrives all jordbruksaktivitet innenfor sektorene jordbruk, transport, oppvarming av bygg og areal, untatt skog, i det offisielle klimaregnskapet. Regjeringen legger til grunn at 4 millioner tonn CO₂-ekvivalenter godskrives jordbrukssektoren i løpet av perioden 2021–2030.

Tiltak som regnes med i de 5 millioner tonnene CO₂-ekvivalenter som jordbruket skal kutte jf. figur 3.3 (Klimaplanen 2021–2030, s. 110 ff):

- Fase ut fossilt drivstoff og fossil brensel i jordbruket (jf. kap. 3.6.5.2.1). Dette inkluderer økt innblandingskrav i anleggsdiesel.
- Bedre produksjon og ressursutnytting, inklusive gjødselhåndtering og drenering (jf. kap. 3.6.5.2.2).
- Bedre fôring, bedre dyrehelse osv. (jf. kap. 3.6.5.2.3).
- Økt karbonopptak, lagring i jord og skog, og andre klimatiltak, inklusive avtalen om 4 promille-initiativet som Norge har tilsluttet seg, samt forbud mot nydyrking av myr (jf. kap 3.6.5.2.3.4).

Eksempler på tiltak i jordbruket som ikke er effektberegnet, er bedre grovfôrkvalitet, beiting, verdien av tilsetningsstoffer i fôr, samt tiltak og utvikling av ny teknologi som kan bidra til økt opptak og lagring av karbon i jord.¹⁰

Regjeringen arbeider med utslippsreduksjon som følge av redusert matsvinn og endring i kostholdet i retning redusert forbruk av rødt kjøtt. Kostholdsendringer fordrer forbruksendringer som vil få konsekvenser for jordbruksproduksjonen, og det vil potensielt medføre reduksjon i klimagassutslipp som bokføres i jordbrukssektoren.

Virkemidler for utslippskutt

I Klimaplanen for 2020–2030 er det bruk av avgifter, ny teknologi og reguleringer.

Regjeringen skriver i Klimameldingen (Meld. St. 13 (2020-2021)) at CO₂-avgiftene på om lag 595 kroner per tonn CO₂-ekvivalenter i 2020 skal opp til 2000 2020-kroner per tonn fram mot 2030. Provenyet (statens inntekter) skal regjeringen bruke til å redusere skatter og avgifter for å lette omstillingen. ENOVA og Innovasjon Norge, samt ulike forskningsprogram administrert av Norges forskningsråd, skal bidra til at det finnes lavutslippsteknologi som kan tas i bruk. Ny teknologi er ofte umoden og dyr, slik at det kan være for dyrt og krevende for bonden å ta teknologien i bruk. F.eks. er det få el-traktorer på markedet, og de som er tilgjengelige, har kanskje ikke den effekten som bonden har bruk for til den prisen han må betale.

¹⁰ <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/enighet-om-klimaavtale-mellom-regjeringen-og-jordbruket/id2661309/>
Lest 07.12.2020

Figur 3.3 Virkemidler rettet mot utslipp fra jordbruket. (Regjeringens klimaplan 2021–2030)

Jordbrukets egen klimaplan

Norges Bondelag har utarbeidet en egen plan, «Landbrukets klimaplan 2021–2030», med 8 satsingsområder for å redusere klimagassutslipp fra jordbruket tilsvarende 4–6 millioner tonn CO₂-ekvivalenter i perioden 2021–2030. Formålet med virkemidlene regjeringen foreslår i Klimaplanen, er at de skal bidra til å øke opptak og kutte jordbruksutslippene i tråd med klimaavtalen med organisasjonene i jordbruket. Planen inneholder blant annet tiltakene som vist i figur 3.4.

Figur 3.4 Tiltak i landbrukets klimaplan for 2021–2030. (Norges Bondelag)

SATSINGSOMRÅDENE

1. Utrulling av klimakalkulator og økt satsing på klimarådgiving
2. Mer klimavennlig og bærekraftig fôring, avl og friskere dyr
3. Fossilfri maskinpark
4. Fossilfri oppvarming
5. Bedre bruk av gjødsla og god agronomi
6. Bruk av husdyrgjødsel som råstoff i industrielle biogassanlegg
7. Jorda som karbonlager
8. Ny climateknologi revolusjonerer landbruket

I avtalen mellom regjeringen og bondeorganisasjonene er det beskrevet en del klimatiltak som både har effekt på reduksjon av klimagassutslipp og som reduserer risiko for naturskader og avlingstap som følge av klimaendringene. Det mest brukte er drenering. Videre vil beitebruk opprettholde biologisk mangfold og karbonlagring i jord, samtidig som det reduserer faren for erosjon. Klimaendringene fører til mer regn på kortere tid, og dermed økt risiko for erosjon og jordras. Et økologisk mangfold har stabiliserende effekt på jorda. Biodiversitet sikrer god jordhelse, pollinering av planter, renser vann og forebygger store skader som følge av vær og vind (IMF, 2019). Verden over skjer det en økning i jorderosjon, forurensning, nedbygging av jordbruksjord, jordpakking, tap av biodiversitet i jordsmonnet, manglende binding av jordkarbon og ubalanse i næringsinnhold, samt at arealer med vasstrukken jord øker i flere land i verden. Et for høyt vanninnhold i jorda gir dårligere avling per arealenhet. Det gir også større risiko for uheldige miljøkonsekvenser, som overflateavrenning, erosjon og jordpakking (OECD, 2019).

Metode

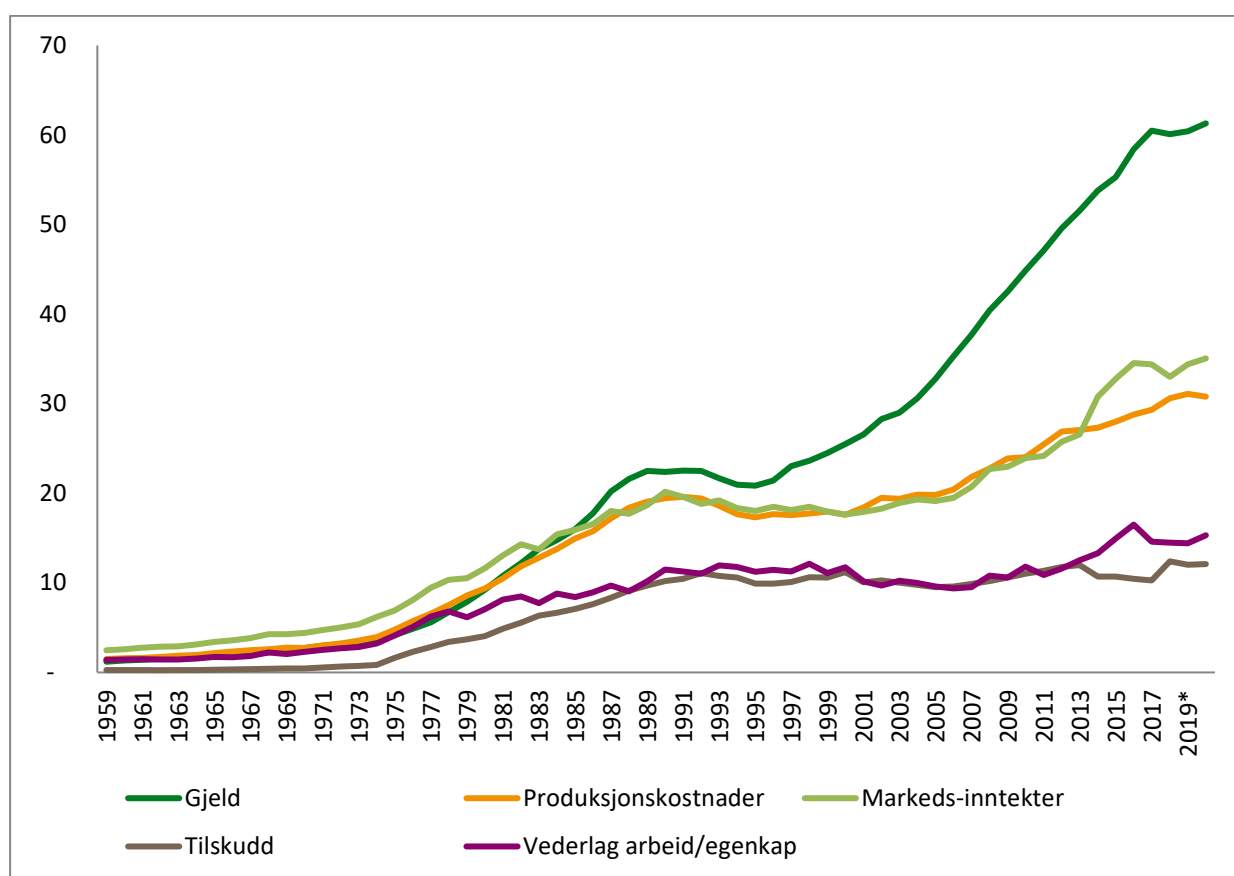
For å undersøke hvilke klimautfordringer bonden opplever, hvilke tiltak bonden har iverksatt og hvordan bonden mener klimatiltak skal finansieres, har AgriAnalyse gjennomført en spørreundersøkelse og to gruppesamtaler. Spørreundersøkelsen ble gjennomført på e-post i perioden 27. oktober til 3. november 2020. Den ble gjennomført for å kartlegge interesse for en klimafondsordning for landbruket, og programmet som ble brukt, var Questback. Adressene som ble benyttet, er et representativt utvalg fra Landbrukets Dataflyts lister. Undersøkelsen ble sendt til 4000 bønder, hvorav 1023 svarte. Det gir en svarprosent på 25,6.

Gruppesamtalene ble gjennomført 12. november 2020 på nett ved hjelp av Teams. Bøndene som deltok i gruppesamtalene, var plukket ut blant Norges Bondelags medlemmer. Det var fem personer i hver gruppe. Første gruppen var bønder med korn, melk og/eller sau fra Innlandet, Viken, Vestland, Trøndelag og Nordland fylker. Gruppe to bestod av bønder som driver med melk, korn, gris, grønnsaker og/eller poteter i Trøndelag og Viken fylker. Samtalene ble utført basert på en på forhånd utarbeidet intervju-guide. Ansvarlig for gjennomføringen av gruppesamtalene var AgriAnalyse og en rådgiver på regnskap fra Norges Bondelag.

4 Bondens økonomi

Bonden er selvstendig næringsdrivende og er avhengig av at økonomien i drifta gjør det mulig å foreta nye investeringer. Tall fra Budsjettnemnda for jordbruket viser at bondens inntekt har økt mindre enn tilfellet er for sammenlignbare grupper, og at bondens gjeld har økt de siste årene, noe som gir mindre rom for økte investeringer.

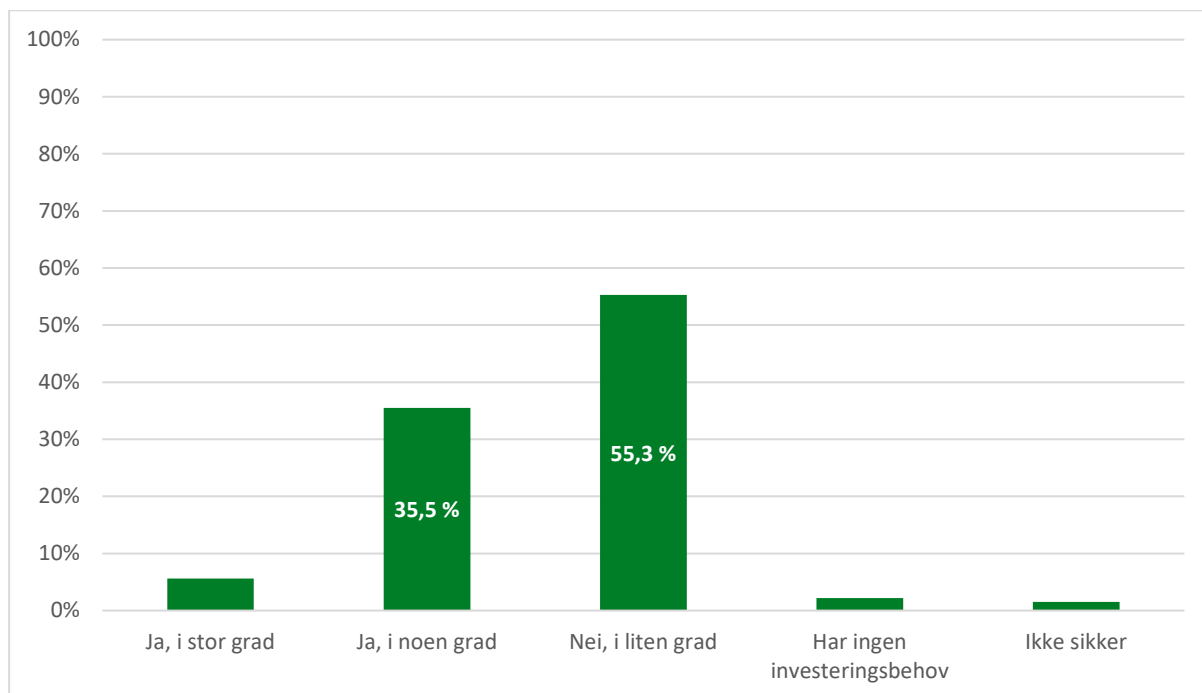
Figur 4.1 *Inntektsutvikling og gjeld i jordbruket 1959 til 2020, i millioner kroner. 2019 og 2020 er hhv. anslag og budsjett. (Totalkalkylen 2020, tabell 5.18 og tabell 6.3)*

Bondens økonomi avgjørende for hvilke tiltak som blir gjennomført

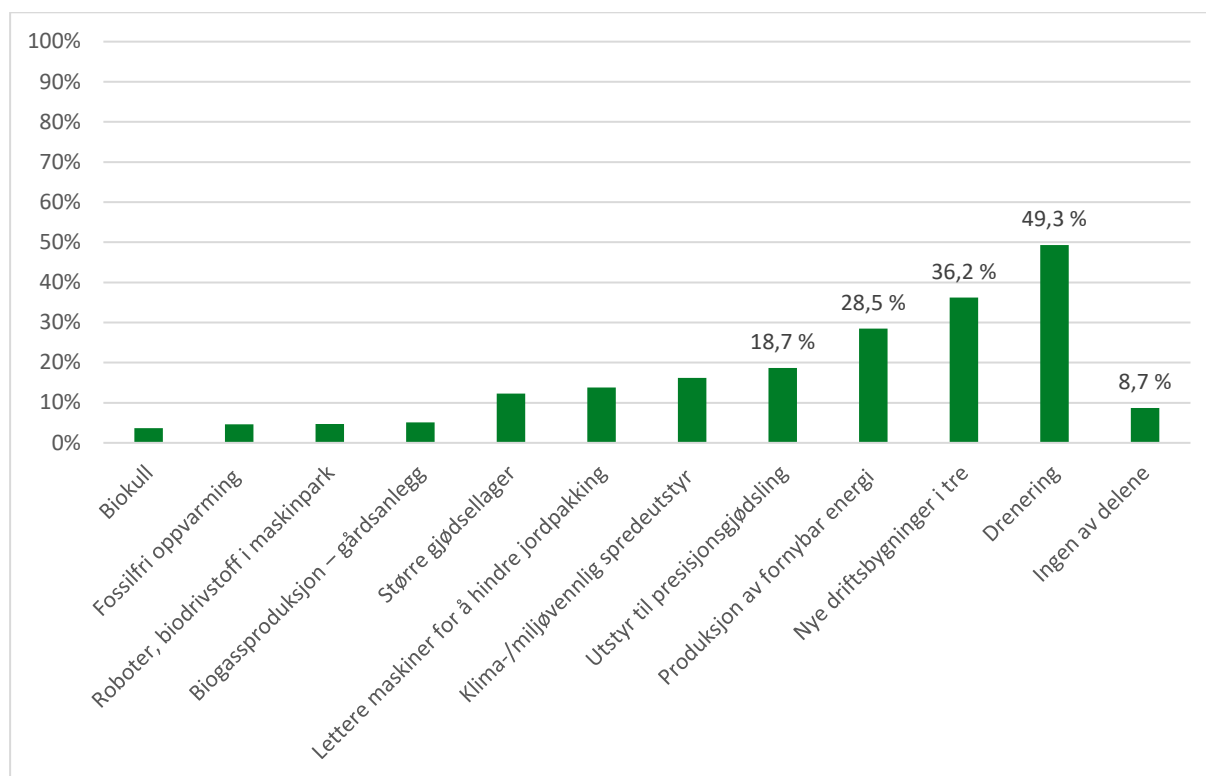
På spørsmålet som ble stilt i spørreundersøkelsen fra AgriAnalyse (Omnibussen) høsten 2020, om hvorvidt gårdens økonomi gir muligheter til å foreta de investeringene bonden ser det er behov for på områdene drift, vedlikehold og modernisering (utenom kjøp av ny fast eiendom) de neste fem årene, svarte over halvparten, 55,3 prosent, at økonomien på gårdsbruket ikke har rom for økte investeringer. 41,1 prosent av respondentene sier de har mulighet til å foreta slike investeringer.

Figur 4.2 Gir gårdens økonomi mulighet til å foreta de investeringene du ser behov for på områder som drift, vedlikehold og modernisering (utenom kjøp av ny, fast eiendom) de neste fem årene?

På spørsmålet om hvilke tiltak gårdbrukeren ville investert i dersom det var mulig å sette av penger fra overskudd i driften mot å få fradrag i skatt (klimafondsordning), svarer 91,3 prosent at de ville investert i ett eller flere klimatiltak. Av de som har svart på hvilke tiltak de vil gjennomføre, ville 49,3 prosent drenert, 36,3 prosent ville investert i ny driftsbygning i tre, og 28,5 prosent ville produsert fornybar energi.

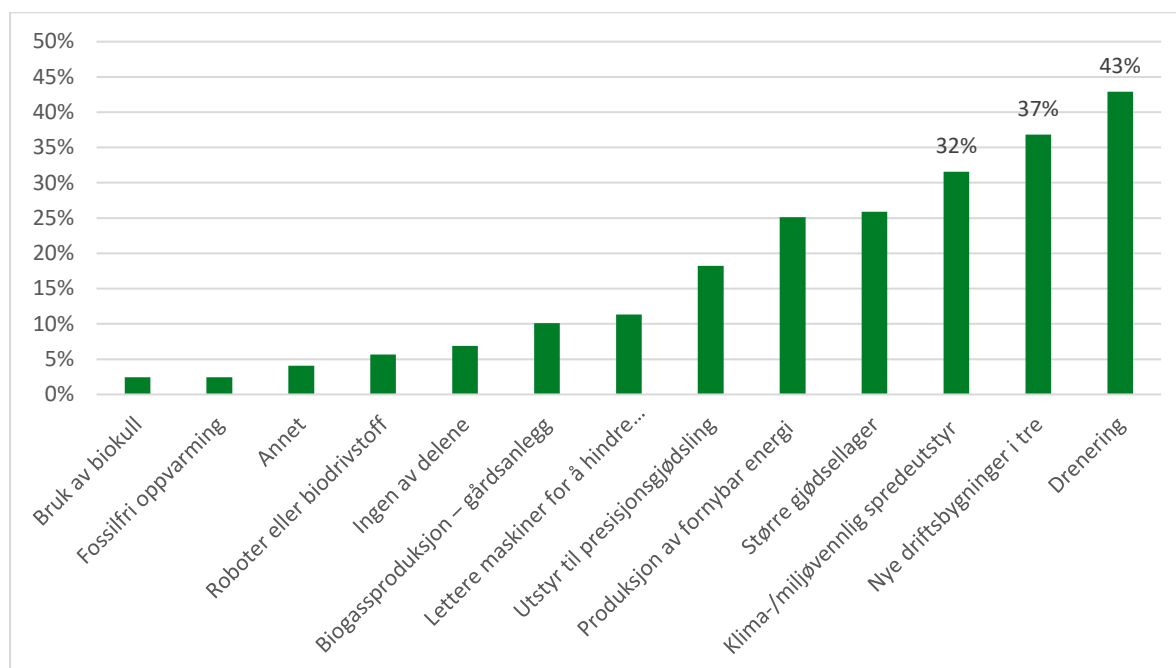
Figur 4.3 Dersom du fikk anledning til å sette av penger fra overskudd i driften mot å få fradrag i skatt, hvilke av følgende tiltak kunne vært aktuelt for deg å investere i på ditt bruk?

Investeringene varierer med driftsform

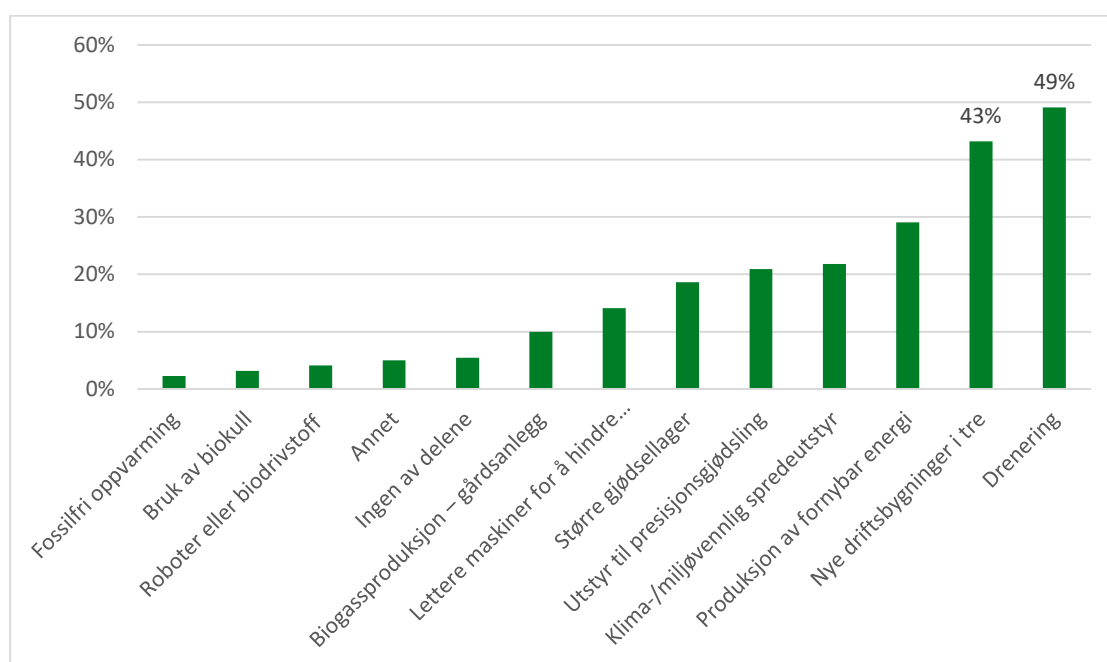
Svarene fra spørreundersøkelsen viser at 43 prosent av melkebøndene vil investere i drenering, 37 prosent vil investere i driftsbygning i tre, og 32 prosent vil investere i klima- og miljøvennlig spredeutstyr for gjødsel. Det er 249 melkebønder som har svart på undersøkelsen, svarprosent 24,3 prosent. Drenering er det tiltaket flest produsenter innen alle produksjoner vil investere i.

Figur 4.4 Svar fra bønder med melkeproduksjon: Dersom du fikk anledning til å sette av penger fra overskudd i driften mot å få fradrag i skatt, hvilke av følgende tiltak kunne vært aktuelt for deg å investere i på ditt bruk?

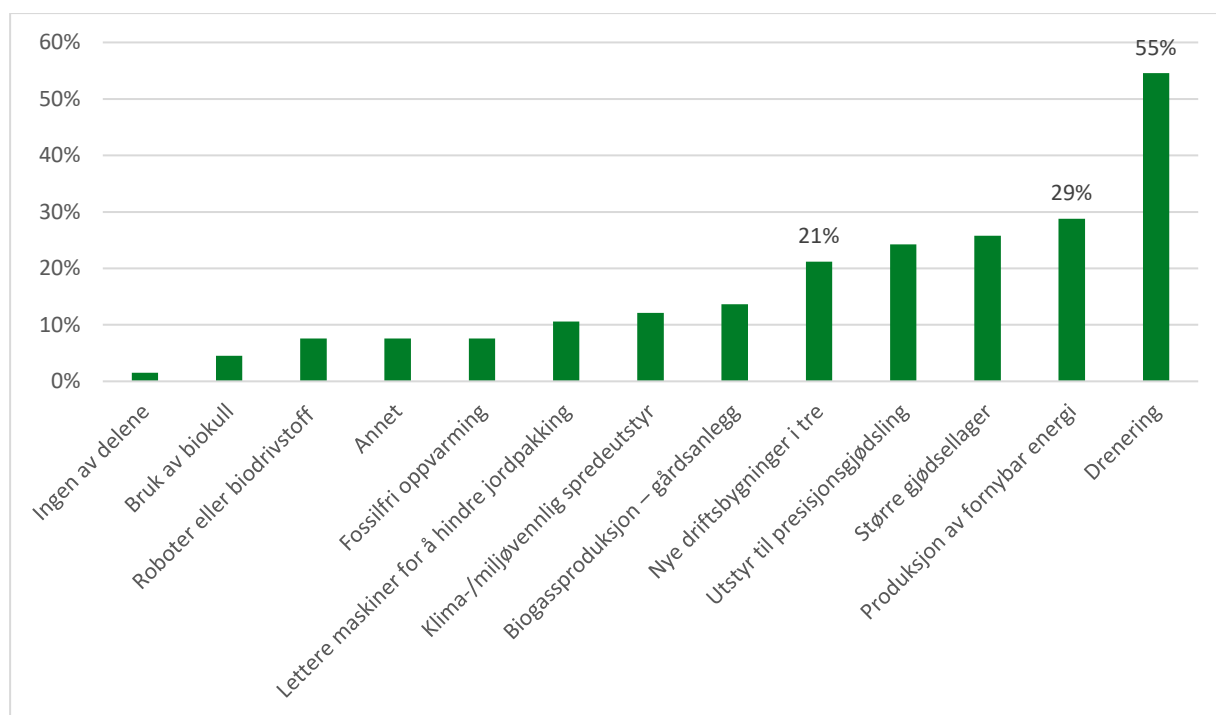
Dersom det fantes et klimafond, ville 49 prosent av ammekuprodusentene investert i drenering og 43 prosent ville satt opp nybygg i tre.

Figur 4.5 Svar fra bønder med ammekuproduksjon: Dersom du fikk anledning til å sette av penger fra overskudd i driften mot å få fradrag i skatt, hvilke av følgende tiltak kunne vært aktuelt for deg å investere i på ditt bruk?

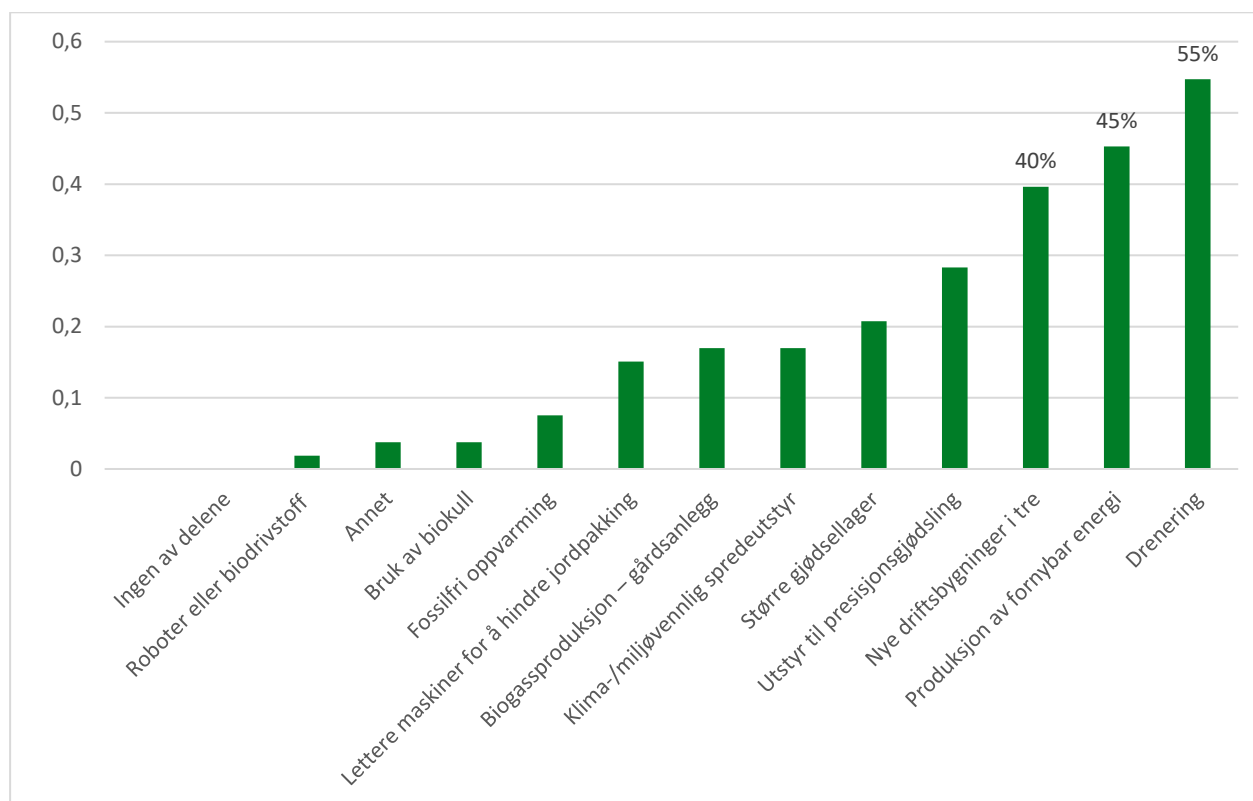

De produksjonene som skiller seg noe ut fra de andre i undersøkelsen, er svineprodusenter og produsenter med egg og fjørfe. Dette er mer energikrevende produksjoner enn de øvrige gruppene. Det er over 55 prosent av svinebøndene som vil investere i drenering, 29 prosent vil investere i produksjon av fornybar energi, og 21 prosent svarer at de vil bygge i tre.

Figur 4.6 Svar fra bønder med svineproduksjon: Dersom du fikk anledning til å sette av penger fra overskudd i driften mot å få fradrag i skatt, hvilke av følgende tiltak kunne vært aktuelt for deg å investere i på ditt bruk?

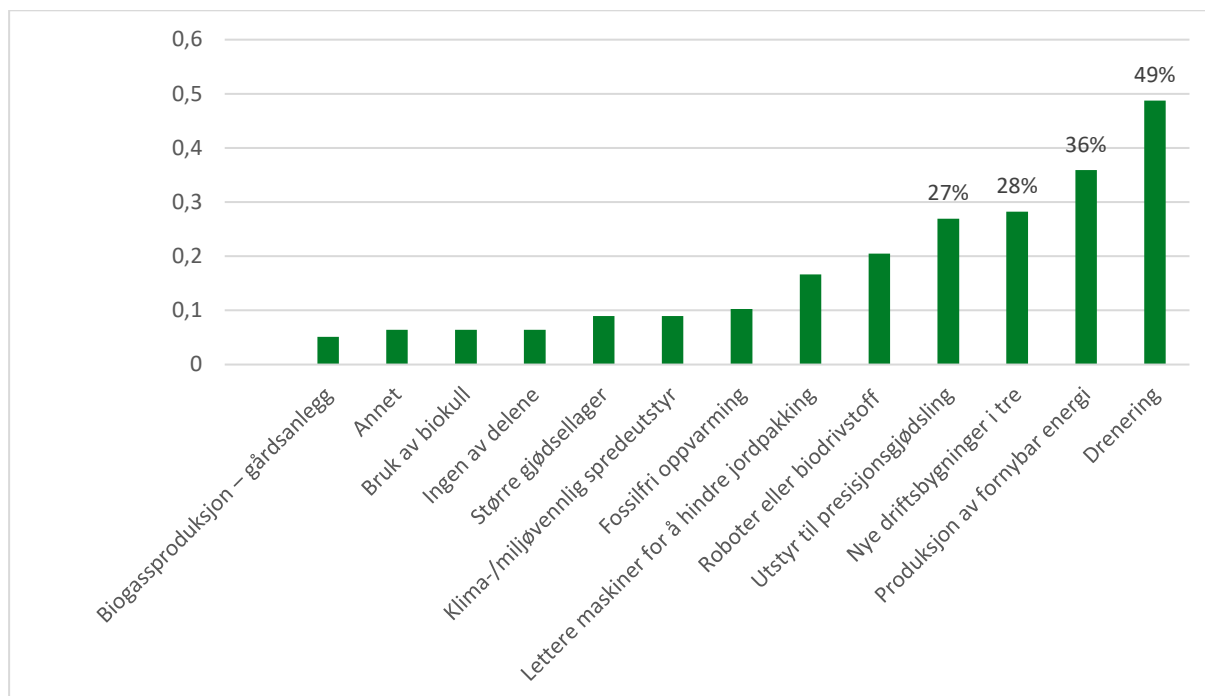

Figur 4.7 Svar fra bønder med egg og fjørfeproduksjon: Dersom du fikk anledning til å sette av penger fra overskudd i driften mot å få fradrag i skatt, hvilke av følgende tiltak kunne vært aktuelt for deg å investere i på ditt bruk?

Bønder som driver med frukt og/eller grønnsaker, vil investere i drenering i likhet med bønder med andre produksjoner. Blant frukt- og grønnsaksprodusentene vil 36 prosent investere i fornybar energi og 28 prosent i nybygg i tre dersom det fantes et klimafond.

Figur 4.8 Svar fra bønder som driver med produksjon av frukt og grønt: Dersom du fikk anledning til å sette av penger fra overskudd i driften mot å få fradrag i skatt, hvilke av følgende tiltak kunne vært aktuelt for deg å investere i på ditt bruk?

Bønders erfaringer med klimaendringer

AgriAnalyse gjennomførte to gruppesamtaler 12. november 2020 med bønder fra ulike deler av landet, og med ulike produksjoner. I gruppesamtalene ble gruppedeltakerne presentert for følgende liste med tiltak som kan iverksettes på den enkelte gård for å redusere klimagassutslipp og forebygge klimarisiko. Deltakerne ble bedt om å fortelle hvilke tiltak de selv har gjennomført eller vil gjennomføre.

- Større gjødsellager
- Klima-/miljøvennlig spredeutstyr for husdyrgjødsel
- Drenering
- Utstyr til presisjonsgjødsling
- Lettere maskiner for å hindre jordpakking
- Bruk/produksjon av biokull
- Roboter eller bruk av biodrivstoff i eksisterende maskinpark
- Fossilfri oppvarming i drivhus, tørke, fjøs etc.
- Produksjon av fornybar energi – sol, vann, vind eller biomasse
- Nye driftsbygninger i tre
- Biogassproduksjon – gårdsanlegg
- Annet

I gruppesamtalene på Teams kom det fram at alle opplever været som mer ekstremt/uforutsigbart enn tidligere både i forhold til temperatur, tørke og nedbør. De uttaler at høsten og vinteren varer lenger, at det er tørrere når det er tørt og våtere når det er vått. De beskriver året 2020 som preget av perioder med ekstremnedbør. I Hamarøy kommune i Nordland opplever bønder at krattet kryper høyere opp i fjellet og at antallet bønder har blitt veldig mange færre de siste årene. Det gjør at det er vanskeligere å holde krattet nede og fjellet åpent.

Klimaendringene ser ut til å ha ført til 2–3 uker lengre vekstsesong i fjellet i Sør-Norge, og heving av tregrensen i området henger også sammen med at beitetrykket er redusert (Naturindeksen, 2020).

Bøndene i gruppene er alle enige om at tidsvinduene for å gjøre jobben når det er laglige forhold, er mindre nå enn tidligere. Det fører til at det er vanskeligere å planlegge drifta. Bonden må være til stede og gjøre jobben når det er mulig. Det blir ofte for risikabelt å utsette arbeidet til en annen dag. Sammenhengende nedbør over en lang periode gir problemer for jordarbeiding og såing, spredning av gjødsel og høsting av avling. Korte tidsvinduer forutsetter stor kapasitet når forholdene er laglige. Bøndene har behov for tilgang på arbeidshjelp i de korte periodene når man kan gjøre noe, det vil si den mest optimale tida. En av potetbøndene i gruppene beskrev 2020-sesongen som utfordrende. Høstingen startet seint og varte mye lenger enn normalt.

I de siste tre årene har potethøsten blitt avsluttet mellom 22. og 27. oktober, mens normalen er å ta opp poteter i slutten av september, og senest i høstferien, som er i uke 40 eller 41 avhengig av hvor i landet man bor. Mange av gruppedeltakerne forteller at tidsvinduet for arbeid ute på jorden blir for kort, slik at noen har valgt å si ifra seg leiejord og dermed gå ned på areal og produksjon. Risikoen for at man ikke får høstet eller ikke får inn avlingene og dermed mister inntekt, har økt. Dette har ført til at bøndene må gjøre endringer i driftsopplegget på gården.

Bønders klimatiltak

I gruppesamtalene ble gruppedeltakerne spurt om de har gjennomført noen tiltak for å redusere klimagassutslippene, og om de har gjort tiltak for å tilpasse gårdsdriften til klimaendringer. Videre ble de spurt om hvilke av tiltakene på listen fra Landbrukets klimaplan (figur 3.4) de mener kan redusere klimagassutslipp, hvilke tiltak de mener vil kunne gjøre bedriften deres mer motstandsdyktig mot klimaendringene og hvilke av tiltakene for å redusere utslipp av klimagasser de mener kunne vært aktuelt for dem selv å gjennomføre. Gruppedeltakerne ble også bedt om å begrunne sine standpunkt. Nedenfor er noen av svarene bøndene i gruppesamtalene ga på disse spørsmålene.

Drenering

Mange bønder har gjennomført og gjennomfører kontinuerlig dreneringsarbeid. Et annet tiltak for klimatilpasning som egner seg i enkelte områder for å hindre erosjon, er å etablere gras-soner langs bekker. En av informantene i gruppeintervjuene har etablert gras-soner langs

bekker og dyrker gras på de mest erosjonsutsatte arealene (mindre godt areal). Dette er gjort for å redusere klimarisiko i form av økt flomfare.

Gjødsel og plantevernmidler

En av bøndene i gruppene har tatt i bruk GPS i traktoren og startet med presisjongjødsling. Det fremkommer at GPS er bra for å redusere både mengde gjødsel og plantevernmidler. Noen nevnte at det er mulighet for RMP-tilskudd til blekksprut/slepeslangespreder i Vestland fylke.

En oversikt laget av AgriAnalyse viser at det er mulig å få tilskudd til bruk av slangespreder i alle fylker. Tilskuddssatsene for nedfelling/nedlegging varierer mye mellom fylkene, fra 20 kr per dekar til 100 kr per dekar. For tilførselsslange varierer tilskuddene fra 30 kr per dekar til 250 kr per dekar. Alle fylker har tilskudd til disse to tiltakene. I tillegg har flere av fylkene tilskudd til spredning av gjødsel om våren eller i vekstsesongen, og/eller til rask nedmolding. Også her er det forskjell i tilskuddsnivå, og flere fylker har i tillegg andre begrensninger.

Tabell 4.1 Oversikt over RMP-tilskudd til miljøvennlig spredning av husdyrgjødsel.
(AgriAnalyse)

Fylke	Nedfelling/nedlegging kr/daa	Tilførselsslange kr/daa	Annet	Merknad
Viken	20	60		
Vestfold og Telemark	40	35		
Agder	100	50	Rask nedmolding – 90 kr/daa	Maks. kr 50 000 per foretak, én spredning per år
Rogaland	75 (øko + utvalgte kommuner)	50		Maks. kr 50 000 per foretak
Vestland	50, maks. 100 daa	250, maks. 100 daa	Spredning vår/vekstsesong 180 kr/daa.	Egne vilkår for siste tiltak
Møre og Romsdal	30	60	Vår/vekstsesong 50 kr/daa, ikke komb. med nedfell/legg	
Innlandet	70, krav om nedmolding innen 2 timer	55	Vår/sesong og rask nedmolding 60 kr/daa	
Trøndelag	50	40	Vår/sesong 25 kr/daa	
Nordland	50	100	Vår/sesong 20 kr/daa rask nedmolding 50 kr/daa	Diverse vilkår
Troms og Finnmark	100	50	Vår/sesong 50 kr/daa rask nedmolding 100 kr/daa	Alle tiltak maks. 500 daa

Det finnes miljøvennlig spredeutstyr på markedet, men bøndene i gruppesamtalene opplever dette som dyrt. Noen av gruppedeltakerne fortalte at de har løst dette ved at de har gått

sammen slik at flere kan bruke utstyret. En annen utfordring noen av gruppedeltakerne tok opp, var at dersom man har areal som ligger langt unna driftssenteret, blir det dyrt og vanskelig å bruke slangespredning. Enkelte fortalte at de kjører over en mil på det meste, og de sier det er fryktelig dyrt og vanskelig å få til slangespredning på bitte små skifter som er spredt utover store områder. I praksis forutsetter bruk av slangespreder at husdyrgjødsel spres i umiddelbar nærhet av gjødsellageret.

Én gruppedeltaker tok til orde for at det er behov for maskiner med stor kapasitet for å kunne drive et stadig større areal som ligger et stykke unna eget bruk. Det vanskeliggjør bruk av mindre og lettere traktorer. Samme deltaker uttrykte at i tradisjonelt landbruk var liten traktor og en fôrhøster det vanlige, og at bonden ikke var på annet arbeid. Slik er ikke situasjonen i landbruket nå, og i dagens situasjon mente gruppedeltakeren at *«dette er et resultat av feilslått landbrukspolitik. Lengste kjørevei for å slå [gras] er 2 mil unna»*.

Biogass

Et klimatiltak er å omdanne husdyrgjødsel til biogass. Biogass kan brukes på det enkelte gårdsbruk, men den kan også videreselges som drivstoff til busser, lastebiler osv. I dag finnes det mange ulike løsninger for omdanning av gjødsel til biogass. Det er noen som har eget gårdsanlegg for produksjon av biogass til eget bruk eller for salg. Mens andre leverer gjødsel til et stort privat eller kommunalt anlegg som tar imot gjødsel, produserer biogass for salg og leverer tilbake en biorest til bonden som kan brukes som gjødsel på jordene.

Én bonde fra gruppesamtalene mente at biogass er en god ting, men at de har et for lite gårdsbruk til at det lønner seg å bygge et eget anlegg. Da er det mer aktuelt å levere til et større biogassanlegg og få igjen gjødselresten. Bonden fortalte også at noen bønder i nærområdet leverer biogass til TINE. Flere av bøndene i gruppesamtalene mente at det kunne være lønnsomt med et punktvís samarbeid, og at et godt samarbeid mellom gårdsbrukene punktvís over hele landet ville ha større effekt enn at hver enkelt gårdbruker skal ha sitt eget biogassanlegg. Noen av gruppedeltakerne uttrykte at det ikke nødvendigvis er dyrt for bonden hvis tankbil kan hente gjødselen og *resultatet kan brukes til noe fornuftig, tørka gjødsel, pelletert gjødsel eller varme*.

Noen bønder i gruppene mente at en annen løsning for å redusere utslipp av klimagasser fra gjødsellager er å legge tak over de åpne gjødselkummene. En gruppedeltaker fortalte at det koster rundt 300 000 kroner å legge tak på hans kum. For bøndene oppleves dette som en stor investering, og de uttrykker at hadde man fått støtte til dette, ville flere lagt tak over gjødselkummen. Det ville redusert klimagassutslippene fra husdyrgjødsel.

Noen av gruppedeltakerne har bygd gjødsellager for å romme husdyrgjødsel for 12 måneder, og noen har gjødsellager for 10 måneder. Gruppedeltakerne oppgir at dette gjør at de kan kjøre ut møkk én gang i året, og gjøre det når det er gode forhold for både kjøring og opptak av gjødsel hos vekstene. En bonde fra gruppeintervjuene sier han bygde en gjødselkum for å lagre gjødsel i 12 måneder, dvs. en gjødselkum på 2500 m³, og at den kostet ikke mye mer enn en gjødselkum på 1900 m³. Ved bygging av ny gjødselkum er ofte merprisen for å utvide kapasiteten lav i forhold til totalkostnaden på prosjektet. En kum som

rommer gjødsel for 12 måneder, gjør at man får kjørt ut gjødsla når det er lagelig med bruk av spredeutstyr og nedfeller. Slikt utstyr minimerer i tillegg utslippet av klimagasser fra gjødsla.

Fossilfri oppvarming

Flere av gruppedeltakerne fortalte at de har tatt i bruk fossilfri oppvarming av korntørka, fjørfehuset eller grisehuset. En bonde *hadde planlagt å selge overskuddsvarme til den lokale skolen, men så ble skolen nedlagt og prosjektet ble skrinlagt*. Enkelte fortalte at de bruker propangass til oppvarming, og ønsker seg varmeveksler for å redusere forbruket av propan.

En gruppedeltaker sier at de hadde laget et forprosjekt på et bioenergianlegg som ble avsluttet i august, men da var potten hos Innovasjon Norge tom. De planlegger å få anlegget etablert i 2021.

En annen gruppedeltaker fortalte at høsten 2019 investerte de i mobil korntørke, slik at de kan tørke ned kornet fortere. Det gir også mulighet til å velge andre kornsorter. Årsaken til at de valgte å investere i egen korntørke er at nærmeste mølle har liten kapasitet, og i gode kornår blir det lange køer. Bonden sier at målet er å bruke bioenergi til å tørke kornet slik at det kan lagres.

Andre gruppedeltakere mener bønder bør øke utnyttelsen av den energien de allerede har. En bonde nevnte at det er jevnt over 20 grader nede i gjødselkjelleren, og med 1500 kubikk som holder 20 grader, representerer det mye varme man burde kunne bruke. Bonden mente det er mulig å tenke seg et system med varmeveksler kombinert med jordvarmepumpe for å utnytte varmen i gjødsellageret. Dersom man kunne utnytte varmen i grisegjødselen, kunne man bruke den til å varme opp grisehuset. Det går mye energi til å varme opp grisehuset på vinteren og dersom man har smågris. Det er en utfordring å finne en praktisk løsning for hvordan dette kan gjennomføres.

En annen gruppedeltaker ønsket seg et system for varmegjenvinning i fjørfehus. En av bøndene i gruppene har tre fjørfehus, og ønsker seg et sted å søke støtte til varmegjenvinning til disse husene fordi det er en stor investering for en enkelt bonde, samtidig mener vedkommende at det ville vært fint å bli mindre avhengig av gass eller annen type fossilbrensel til oppvarming. Noen av gruppedeltakerne snakket om solcelleenergi til oppvarming av driftsbygninger, men at de ikke har funnet at solceller er tilskudsberettiget. En av gruppedeltakerne fortalte at et solcellepanel på låvetaket vil koste 1,5 millioner kroner, og med tre hus hvorav ett noe mindre enn de to andre, er den totale kostnaden for å legge solcellepanel på alle takene estimert til 2,5 millioner kroner. En annen av gruppedeltakerne bygde nytt fjøs i 2019 med tett gjødsellager og solceller som gir energi tilsvarende 80 kWh. Deltakeren sier at de ikke fikk tilskudd til å legge solceller på taket. En annen deltaker viser til at de har 1000 m² låvetak som skulle egne seg til solcellepanel. Da kunne de produsere overskuddsenergi, men vedkommende sa at foreløpig er det for dyrt å installere. Tilskudd til solceller praktiseres forskjellig i de forskjellige regionene til Innovasjon Norge. Det blir gjort individuelle vurderinger, og det har vært vanskelig å få tilskudd til solceller.

Landbruksbygg i tre

Treverk lagrer karbon, og bruk av tre som erstatning for blant annet sement gir økt lagring av karbon samtidig som det gir reduserte klimagassutslipp. De fleste gruppedeltakerne var enige om at å bygge i tre er selvsagt hvis en skal fornye driftsapparatet.

Avl, fôring og god agronomi

Enkelte av gruppedeltakerne fortalte at de har lagt om til SPF-gris¹¹ fordi de mener denne grisen har høyeste helseklassifisering i Norge og er den grisen som er best i verden. Disse bøndene forklarte at årsaken til dette er at fôrforbruket hos denne grisen er det laveste i verden.

En av gruppedeltakerne fortalte at de kommer til å investere i ADIGO-robot som går på solceller og batteri. Bonden gjør denne investeringen fordi roboten vil gi redusert bruk av plantevernmidler, blant annet i selleriproduksjonen. En annen bonde i bygda vil også investere i en slik robot. Bonden mener at roboten vil føre til at bruk av plantevernmidler går ned med 95 prosent.

En av bøndene i gruppesamtalene viste til at Skjærgården gartneri bruker biokull for å forbedre jorda og øke humusinnholdet for dem som driver med planteproduksjon og ikke har tilgang til husdyrgjødsel eller kompost. Bonden mener andre kan lære noe av praksisen som Skjærgården har på dette feltet.

Bønders innspill til klimafond

Gruppedeltakerne var enige om at en klimafondsordning må være frivillig, og at det må finnes en kontrollordning som sikrer at midlene blir brukt til investeringer i klimatiltak som er beskrevet i en forskrift til lov hjemmelen for klimafondet med skattefordel.

¹¹ <https://www.animalia.no/no/Dyr/svin/spf--besetninger/> Lest 07.12.2020

5 Klimarelaterte tilskuddsordninger

Det finnes flere ordninger som er rettet mot klimarisiko og klimatiltak i jordbruket.

Hovedtiltakene rettet mot klimarisiko er naturskadeerstatninger og avlingsskadeerstatning som dekker tap som følge av blant annet flom og tørke. Klimaendringene vil sannsynligvis gi mer nedbør, som igjen gir økt risiko for flom, mens andre år kan klimaendringene gi mye varme med påfølgende tørke og skogbranner. I tillegg finnes det tilskuddsordninger til drenering og til bygging av fangdammer for å hindre oversvømmelser.

Ordninger rettet mot reduksjon i klimagassutslipp er tilskudd til miljøvennlig gjødselspredning, drenering, omlegging til bruk av bioenergi, levering av gjødsel til biogassanlegg, egne programmer knyttet til klimatiltak som Klima- og miljøprogrammet, samt støtte til klimasmart landbruk. Flere av tiltakene kan også få støtte gjennom SMIL (Spesielle miljøtiltak i landbruket) og RMP (Regionale miljøprogram).

Innovasjon Norge har låneordninger og tilskudd til klimatiltak i landbruket innenfor Bioøkonomistrategien. Enova har et støtteprogram som er rettet mot nullutslippskjøretøy: «Energi og klimatiltak i landtransport»¹². Dette støtteprogrammet er rettet mot aktører som ønsker å redusere klimagassutslipp fra transport. For å kunne kvalifisere til støtte, må prosjektet erstatte minst 10 000 liter diesel per år. Til sammenligning brukte landbruket 134 millioner liter diesel i 2019 (Totalkalkylen 2019, post 2112). Det indikerer at dersom flere bønder går sammen, er det muligheter til støtte fra ENOVA. Støtte kan også gis til forhandlere som går sammen om å tilby maskiner o.l. som driftes på fornybare energikilder.

ENOVA kan gi støtte til f.eks. innkjøp av elektriske lastebiler og anleggsmaskiner, alle typer hydrogenkjøretøy i nyttetransport, og biogassdrevne kjøretøy og anleggsmaskiner. Størrelsen på støtten vurderes individuelt i hvert prosjekt, og man søker om den støttesummen som er nødvendig for å ta en positiv investeringsbeslutning. Store bedrifter kan få støtte til inntil 40 prosent av merkostnaden, mens små og mellomstore bedrifter kan få støtte til inntil 50 prosent av merkostnaden.

Tabell 5.1 viser en oversikt over hvilke ordninger som eksisterte per 2020. Listen er ikke uttømmende, men den gir en oversikt over hva som finnes og over hvor gårdbrukeren må ha en viss grad av egenfinansiering for at midlene kan løses ut. Noen av ordningene retter seg mot støtteapparatet rundt gårdbrukeren, og noen ordninger er direkte rettet.

¹² <https://www.enova.no/bedrift/landtransport/energi--og-klimatiltak-i-landtransport/>. Mottatt e-post 08.12.2020

Tabell 5.1 Oversikt over ordninger som finnes per september 2020.

Tiltak	Finnes ordninger	Finnes ikke ordninger
Utrulling av klimakalkulator	(støtten er faset ut)	
Bærekraftig føring	Forskningsmidler	Finnes ikke støtteordninger til omlegging
Bærekraftig avl	Forskningsmidler, jordbruksoppgjøret	
Friskere husdyr	Forskningsmidler	
Hva bonden selv kan søke på:	Tilskudd til klimarådgiving (RMP)	
Fossilfri oppvarming	ENOVA	
Bruk av husdyrgjødsel i biogassanlegg	Støtte til bygging av biogassanlegg, støtte til levering av husdyrgjødsel til biogassanlegg	
Fangvekster	RMP	
Biokull	Innovasjon Norge	
Beiting	Beiteprogrammet	
Klimateknologi	Forskningsprogram, Innovasjon Norge og ENOVA	
Drenering	Tilskudd til drenering og via SMIL-midler	
Avlingsskader som følge av klimaendringer	Avlingsskadeerstatninger	

6 Generelle fondsordninger med skattefordel

Landbruket er en del av løsningen for at Norge skal nå målene i Parisavtalen. For at landbruket som næring skal kunne bidra, er det viktig at den enkelte bonde har økonomisk mulighet til å iverksette tiltakene samfunnet forventer av landbruket. Bonden som selvstendig næringsdrivende er i likhet med andre næringsdrivende avhengig av at tiltakene han iverksetter, enten fører til reduserte kostnader, økning i gårdsinntekten eller en kombinasjon av dette. I handlingsplanen som regjeringen og bondeorganisasjonene har blitt enige om, inngår tiltak som fører til klimagassreduksjoner samtidig som de gir reduserte kostnader, økte inntekter eller en kombinasjon. Men for at bonden skal ha mulighet til å foreta de nødvendige investeringene for å redusere klimagassutslipp er han avhengig av finansiering. Finansiering av investeringer krever at bonden har en viss egenkapital. Det finnes private fondsordninger som gir en skattefordel dersom pengene brukes til et nærmere angitt formål. F.eks. er skogfondsordningen eller ordningen med boligsparing for ungdom ordninger med skattefordel som stimulerer til oppbygging av egenkapital og til investeringer i tiltak samfunnet ønsker. Eksempelvis fører boligsparing for ungdom med skattefordel til at flere unge har en viss egenkapital når de skal inn på boligmarkedet.

Generelle norske fondsordninger med skattefordel

I Norges Bondelags høringssvar til Grønn skattekommisjon, datert 9. mars 2016, står det:

«Flere av klimatiltakene på gårdsbruk vil kreve nye investeringer. Det er et stort behov for investeringer på gården og i jordvei for å redusere klimagassutslippene fra jord, intensivere avlingene på en bærekraftig måte og redusere avrenning. For å øke handlingsrommet, slik at nye investeringer kan skje, bør det etableres en frivillig ordning for investeringsfond med skattefordel etter modell av skogfondsordningen. Fondsordningen kan gjennom skattefordeler bidra til å rette investeringer inn mot klima- og miljøltiltak på gården. En slik ordning vil gi bonden mulighet for og incentiv til å bruke sine egne midler målrettet mot klimatiltak på gården».

Jordbrukets klimafond med skattefordel etter modell fra skogfondsordningen bør :

- utjevne inntektene mellom år
- brukes for å styre investeringer i ønsket retning

Stortinget har bedt regjeringen komme med et forslag til et klimafond for jordbruket, sist som merknad til statsbudsjettet for 2019 (Inst. 21 S (2018-2019), s. 4). I Stortingets merknad er det

ikke lagt inn føringer for hvordan et slikt fond skal utformes. Norges Bondelag ga innspill til Stortinget om klimafond under høringene til statsbudsjettet for 2021¹³.

Det finnes noen typer fondsordninger i dagens skattesystem som gir en skattefordel. For skognæringen finnes skogfondet som gir en skattefordel når pengene brukes til nærmere angitte tiltak i skog, som nyplanting, ungskogpleie, skogsbilveier e.l., og for ungdom har man boligsparing for ungdom (BSU) som gir en skattefordel dersom man bruker penger til boligkjøp.

For landbruket er skogfondsordningen den mest kjente ordningen og en ordning som er koblet til skogeiendommen. Boligsparing for ungdom og aksjesparing er generelle ordninger som gjelder uavhengig av om man driver næringsvirksomhet eller ikke.

Skogfond (etablert i 1939 og revidert flere ganger, sist i 2015):

- Loven har som formål å fremme bærekraftig forvaltning av skogressursen
- Hva skogfondsmidlene kan brukes til er definert i forskrift¹⁴
- Innbetalingen skjer basert på omsetning i skogbruket¹⁵
- Skattelovens kap. 8, paragraf 8-2 sier at skogsdrift gir rett til en skattefordel når midlene brukes til det som er beskrevet i forskriften¹⁶

BSU (Boligsparing for ungdom)¹⁷:

- Personlig skattyter gis til og med det inntektsåret vedkommende fyller 33 år, fradrag i inntektsskatt og trygdeavgift for innskudd på boligsparekonto
- Ingen nedre grense, men skattefradrag først når man får inntekt
- Kun én gang/én konto for hver person
- Fradrag i skatten med en viss prosent av innbetalt beløp¹⁸

ASK (aksjesparekonto):

- Privatpersoner kan kjøpe og selge børsnoterte aksjer skattefritt¹⁹
- Utbytte blir skattlagt når det tas ut av sparekontoen
- Du kan ha så mange slike konti som du ønsker.

IPS (Pensjonssparing med skattefradrag):

- Kan få fradrag i skatt ved uttak av midler fra sparekonto brukt til sparing til pensjon, fradraget gis under visse forutsetninger²⁰

Svenske fondsordninger med skattefordel

I Sverige har man flere ulike fondsordninger som gir næringsdrivende skattefradrag. Noen av dem vil bli omtalt i dette kapitlet.

¹³ <https://www.stortinget.no/no/Hva-skjer-pa-Stortinget/Horing/horingsinnspill/?dnid=13038&h=10004190> Lest 04.02.2021

¹⁴ <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2006-07-03-881>

¹⁵ <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-27-31> Lest 08.12.2020

¹⁶ https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1999-11-19-1158/KAPITTEL_8#KAPITTEL_8 Lest 05.02.2021

¹⁷ https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-03-26-14/KAPITTEL_17-2#%C2%A716-10 Lest 08.12.2020

¹⁸ <https://www.skatteetaten.no/satser/fradrag-for-boligsparing-for-ungdom-bsu/>

¹⁹ <https://www.skatteetaten.no/person/skatt/hjelp-til-riktig-skatt/aksjer-og-verdipapirer/om/aksjesparekonto-ask/>

²⁰ <https://www.skatteetaten.no/person/skatt/hjelp-til-riktig-skatt/aksjer-og-verdipapirer/om/aksjesparekonto-ask/>

Enkelte fondsordninger i Sverige

Sverige har et litt annet skattesystem enn Norge, og de har flere fondsordninger for privat næringsvirksomhet. Her har vi referert til tre fondsordninger for skogbruket i Sverige som viser at det kan være rom for en «gårdbrukerens klimafondsordning» i Norge.

Skogfradrag, skogskonto og skogskadekonto

I Sverige er det tre ordninger skogeieren kan bruke til å fordele den skattbare inntekten over flere år²¹. Den som driver næringsvirksomhet og eier en landbrukseiendom, kan under visse forutsetninger utsette skatten gjennom å få et skogfradrag, og man har mulighet til å sette inn penger på en skogs- og skogsskadekonto. For alle tre ordningene stilles det krav til hvor mye penger som kan settes av hvert år, både maksimums- og minimumsbeløp, og i hvor lang periode man kan ha en slik konto.

Skogfradrag fungerer slik at man kan få fradrag i skatten for inntil 50 prosent av skogens og skogarealets anskaffelsesverdi. Denne halvparten kalles avdragsrommet, og skal tilbakeføres til beskatning når eiendommen selges.

Maksimalt avdrag per år er:

- 50 prosent av inntekten fra solgt avvirkningsrettighet
- 30 prosent av inntekten fra solgte skogprodukter
- 30 prosent av inntekten fra avvirket skog, ved med mer

Minstebeløp er 15 000 svenske kroner per år. Eies eiendommen av flere, kan hver deltaker få minimum 3000 svenske kroner i fradrag.

Dersom gårdbrukeren driver tømmerhogst, kan han ha rett til utsatt skatt dersom han setter inn penger på en særskilt bankkonto (**skogkonto**). På denne måten kan uregelmessige inntekter rent skattemessig jevnes ut over flere år. Pengene som settes på skogkontoen, inntektsbeskattes det året pengene tas ut. Man kan ikke sette inn penger på skogkontoen i mer enn én bank per år, og pengene skal settes inn på konto før man leverer skattemeldingen. Banken leverer kontrolloppgave på skogkontoen til skattemyndighetene.

Maksimalt avdrag per år er:

- 60 prosent av inntekten fra solgt avvirket skog
- 40 prosent av inntekten fra solgte skogprodukter
- 40 prosent av inntekten fra uttak av skogprodukter

Dersom skogeieren må selge skogen tidligere enn forutsatt som følge av stormfelling, brann, oversvømmelse, tørke, insektangrep eller lignende hendelser, har han rett til å sette inn penger på **skogskadekonto** med utsatt skatt av inntektene fra skogen.

²¹ <https://skatteverket.se/funktioner/sok/sok.4.64a656d113f4c7597011b3.html?query=skogskonto> Lest 23.09.2020

Forutsetningene for å sette av penger på skogskadekonto er at:

- Mer enn 1/3 av skogen må avvirknes tidligere enn planlagt som følge av skadene
- Minst 75 prosent av årets skoginntekter kommer fra slik avvirkning

Beløpet må settes inn på kontoen på hogsttidspunktet. Maksimalt beløp man kan sette inn på skogskadekontoen, er:

- 80 prosent av inntekten fra solgt avvirkningsrett
- 50 prosent av inntekten for solgte skogprodukter
- 50 prosent av inntekten fra uttatte skogprodukter, f.eks. ved og trevirke.

Minimumsbeløpet er 50 000 kroner per år, og er det flere deleiere, gjelder beløpet for hver eier. Det er ikke lov å sette inn penger på mer enn én type «skogkonto» årlig. Det er ingen krav til hva pengene som tas ut av en av disse kontiene, skal brukes til.

Periodiseringsfond

Et periodiseringsfond er et fond man kan sette av inntekter på for å utsette betaling av skatt²² fra næringsvirksomhet, slik at man får en viss skattekreditt eller en jevnere beskatning.

Beløpet som settes av, trenger ikke stå på en egen bankkonto. Det er en øvre grense på 30 prosent av overskuddet som kan settes av på en slik konto. Beløpet må tilbakeføres for beskatning senest seks år etter at det er avsatt, og man kan selv velge om man vil tilbakeføre hele eller deler av beløpet før det har gått seks år. Beløpet skal ikke settes av i regnskapet, kun i skatteregnskapet. Det er også mulig å gjøre avsetning på flere fond, inntil seks ulike fond samtidig. Alt må tilbakeføres når virksomheten selges eller overdras til andre.

Periodiseringsfondet er personlig og kan ikke overdras til andre.

Rentefordeling

For at skattereglene skal være like for enkeltpersonsforetak og aksjeselskap er det innført en regel om positiv rentefordeling, det vil si at en del av inntekten fra virksomheten kan overføres fra inntektsbeskatning til kapitalbeskatning²³.

Ekspansjonsfond

Avsetning til ekspansjonsfond er i likhet med rentefordeling en måte å gjøre skattereglene for enkeltpersonsforetak lik skattereglene for aksjeselskap²⁴. Man setter av en sum i skatteregnskapet og ikke i resultatregnskapet. Hensikten er å oppmuntre enkeltpersonsforetak til å ekspandere gjennom å redusere skattbar inntekt i ett år for så å beskatte pengene i et

²²

<https://skatteverket.se/foretagochorganisationer/drivaforetag/enskildnaringsverksamhet/periodiseringsfond.4.361dc8c15312eff6fd2b8f2.html?q=periodiseringsfond> Lest 23.09.2020

²³<https://skatteverket.se/foretagochorganisationer/drivaforetag/enskildnaringsverksamhet/rantefordelning.4.361dc8c15312eff6fd2b8f.html> Lest 23.09.2020

²⁴<https://skatteverket.se/foretagochorganisationer/drivaforetag/enskildnaringsverksamhet/expansionsfond.4.361dc8c15312eff6fd2b8ce.html?q=expansionsfond>

senere år. Avsetningene til dette fondet beskattes med kun 22 prosent, som er selskapsskattesatsen i Sverige. Også her gjelder en del forutsetninger for at man skal kunne få denne skattefordelen.

7 Mulig fondsordning med skattefordel

Bondens klimafond er tenkt å skulle være gårdbrukerens egne midler som skal brukes til tiltak for å redusere klimagassutslipp, gjøre jordbruket mer resistent mot klimaendringer og øke jordbrukets karbonopptak. Bondens klimafond har til hensikt å muliggjøre økte investeringer i klimatiltak på det enkelte gårdsbruk. Klimafondet skal gjøre det attraktivt for bonden å sette av penger i gode år, slik at han har likvide midler til klimatiltak. I tillegg er fondet tiltenkt å gjøre det mulig for landbruket å ta klimaansvar og bidra til at Norge når målene som er satt i Parisavtalen og i avtalen med EU om felles gjennomføring av klimaforpliktelsene. Fondet skal komme i tillegg til eksisterende ordninger, og gi bonden en skattefordel ved å avsette penger til fondet (Norges Bondelag, 2018).

Type fondsordninger

Det er mulig å tenke seg flere ulike løsninger for bønder til å sette av penger til et klimafond, gitt at bonden får en skattefordel av å foreta en slik avsetning. I arbeidet med denne rapporten har vi sett for oss tre mulige løsninger. Én løsning å la skogfondet, men uten koblingen til omsatt vare slik skogfondet er lagt opp. En annen løsning er en ordning å la BSU, hvor bonden setter av et årlig beløp på en konto i banken og får et skattefradrag på spart beløp. En tredje løsning kan være at klimafondet registreres kun i skatteregnskapet og gir en skattefordel når pengene som er avsatt, føres mot kostnad til klimainvesteringer etter nærmere regler fastsatt i egen forskrift. Tabell 5.1 viser en skjematisk oversikt over disse tre alternativene.

En ordning å la skogfondet tenkes å være avhengig av omsetningen på gårdsbruket, det vil si hva og hvor mye som omsettes. I dagens skogfondsordning er skogeier pliktig til å avsette midler fra salg av avvirket skog til skogfondet. Når det gjelder avsetning til et klimafond for jordbruket, anses avsetning avhengig av omsetning som lite gunstig, da omsetningen ikke lar seg knytte til klimatiltak på samme måte som omsetning av avvirket skog.

En annen kategori er tenkt som at bonden setter av et årlig beløp på en spesifikk konto i en bank, hos statsforvalteren eller i en finansinstitusjon slik at bondens likviditet blir redusert med det beløpet som settes inn på kontoen.

En tredje ordning er at bonden kan føre et aktuelt beløp på en dertil egnet konto i skatteregnskapet, noe som ikke vil påvirke bondens likviditet.

For jordbrukets klimafondsordning er det ikke tenkt at avsetningen til fondet skal være en pliktig avsetning, men en frivillig ordning hvor bonden setter av et beløp av årsresultatet fra gårdsdriften, motivert av at det gis en skattefordel etter nærmere regler.

Det er et spørsmål om hvorvidt pengene som settes av, skal gi renter eller ikke. Dersom pengene settes inn på en fysisk konto, vil det være aktuelt med renter, mens hvis pengene kun føres i skatteregnskapet, vil det ikke være aktuelt å gi renter på oppspart beløp.

I alle skisserte modeller vil det stilles krav til hva beløpet benyttes til, og det vil også stilles krav til at bruk av pengene kan bli kontrollert, enten ved stikkprøver eller ved attestasjon av faktura. Det er også ulike alternativer for når skattefordelen skal inntreffe. I skogfondsordningen inntreffer skattefordelen når beløpet brukes til angitte formål, som foryngelse av skogen. I BSU-ordningen gis et årlig skattefradrag på 20 prosent av det beløpet som spares det året. Det er også mulig å tenke seg kombinasjoner av disse løsningene.

Tabell 7.1 Oversikt over ulike klimafondsmodeller. (AgriAnalyse)

	Skogfondsordning	BSU-ordning	Fondsavsetning skatteregnskapet
Andel av omsetning	Ja	Nei	Nei
Egen kontroll på pengene	Liten	Middels	Middels til stor
Tilgang på likvide midler	Nei – settes på egen konto hos statsforvalteren	Nei – settes på konto i egen bank	Ja – settes ikke på noen konto
Renter	Nei	Ja	Nei
Faktor for betydning for beskatning	Ja – krav til hva pengene brukes til	Ja – krav til hva pengene brukes til, maks. sparebeløp og grense for når pengene skal brukes	Ja – krav til hva pengene brukes til, og innenfor en tidsramme
Skattefordel av inntekten som settes av	Utsatt skatt på den andelen av inntekten som settes inn i fondet, intervall for beløp som kan avsettes og gi skattefradrag	Skattefritak for andel av beløpet som settes inn i fondet	Utsatt skatt på den andelen av inntekten som settes inn i fondet, og et angitt intervall for beløp som kan avsettes og gi skattefradrag
Skattefordel av pengene som brukes til et vedtatt formål	Skattefradrag for en andel av det beløpet som tas ut av skogfondet	Ingen skattefordel når pengene brukes	Skattefradrag for en andel av det beløpet som tas ut, som i skogfondet.

Tabell 7.1 viser en oversikt over mulige modeller for et jordbrukets klimafond. Disse tre variantene ble presentert for bøndene i gruppesamtalene. I gruppediskusjonene kom det fram ulike erfaringer med hvordan finansiere investeringer. De fleste hadde erfaring med skogfondsmodellen, og mente den fungerer godt til sitt formål. De fleste hadde erfaring med å

finansiere investeringer med en kombinasjon av egne midler og tilskuddsmidler fra SMIL-midler, Innovasjon Norge eller andre kilder.

Flere av gruppedeltakerne var skeptiske til muligheten for å sette av penger i et fond. De fremholdt at bondens likviditet er sterkt presset som følge av endringer i offentlige regelverk, påbud fra forsikringsselskaper om endringer i drifta og andre forhold som krever store investeringer.

I det videre ser vi på en modell for fondsordning i skatteregnskapet. En slik løsning er basert på hva bøndene i gruppesamtalene uttrykte at de så av muligheter. De fortalte at de ikke har anledning til å binde opp kontanter fordi likviditeten er stram i utgangspunktet. I tillegg kommer ofte nye ordninger knyttet til dyrevelferd osv., som krever investeringer, og da er det ikke ønskelig å ha bundet opp for mye midler til andre formål. Derimot ytret bøndene i gruppesamtalene at det ville være mer gunstig å sette av midler i gode tider mot å få redusert skatt slik at de har midler til rådighet til investeringer i klimatiltak innen utløpet av 2030, hvor jordbruket skal ha redusert klimagassutslippene med 5 millioner tonn CO₂-ekvivalenter i perioden.

Regnskapsteknisk:

Denne ordningen vil trolig ikke bli sammenlignbar med andre balanseposter dersom dette blir en avsetning i regnskapet framfor en kapitalplassering lik skogfondskontoen.

Skogfondet har balansekonto 1590.3 i Duett med motkonto 1599.3 for å unngå formuesposisjon. Det nærmeste vil i tilfellet være en tømmerkonto og gevinst- og tapskonto som blir skatteposisjoner på hhv. 2098.3 og 2096.x hvor en har samme type disponering som er tenkt for klimafondsordningen. Det sære med skogfondsordningen er at kapitalen er låst på en egen konto som ikke kan anvendes fritt, og som heller ikke kommer til beskatning formuesmessig. Klimafondsordningen er tenkt som en avsetning og ikke som en pengeplassering.

Hvem ordningen skal gjelde for, må nok etter hvert avklares, men den bør også gjelde for selskaper. Her er det flere større selskaper innenfor grøntsektoren som vil ha stor nytte av en slik ordning. Flere av disse er organisert som selskap.

Hensikten med klimafondsordningen er ikke at man skal slippe beskatning for det man avsetter, men å motivere til å investere i klimavennlige/-fremmende tiltak. Forslaget er at det skal gis en skattefordel (som f.eks. i skogfondsordningen) og ikke et betinget skattefritak. I året man avsetter, vil man få redusert skattegrunnlaget, og man beskattes ikke for det man velger å avsette til fondsordningen. Ved uttak fra ordningen kommer skattefordelen, på lik linje som ved bruk av skogfondsmidler. Først det året en ikke benytter avsatte midler som ikke er blitt benyttet etter utløp av frist, vil disse komme til beskatning. Her skiller ordningen seg fra betinget skattefritak ved ufrivillig realisasjon der en må korrigere skattemelding for det året der inntektene ble innvunnet dersom en ikke har reinvestert. En slik løsning vil ved fondsordningen føre til at det vil bli betydelige mengder endringer av skattedokumenter dersom en har avsatt midler til fond som ikke benyttes. Det vil være en klar fordel om klimafondsordningen etableres uavhengig av selskapstype.

Fondsordning i skatteregnskapet

I gruppesamtalene kom det fram at de fleste informantene kjenner til skogfondsmodellen, har eget skogfond og har brukt midler derfra. Likevel mente de fleste informantene at en fondsordning i skatteregnskapet vil være det beste alternativet. En gruppedeltaker uttalte at skogfondsordningen fungerer, den kjenner vi fra før, men at fondsavsetning ikke er det beste tiltaket fordi bønder har mange nok fradrag fra før. Denne bonden hadde mer tro på tilskuddsordninger for å gjøre gode klimatiltak. Noen av bøndene mente at det er lettere å gjennomføre klimatiltak i forbindelse med en stor investering man har tenkt å gjøre uansett, hvis man kan kombinere det med en tilskuddsordning som stimuli.

En bonde i gruppesamtalen sa at en klimafondsordning kan være til inspirasjon til å ta mer vare på jorda. Bonden understreket at *vi lever av jorda alle i hop til slutt*. Det er ikke noen lett sak å drive jordbruk. Det blir færre og færre bruk, det er vanskelig med logistikken, og det er et vanskelig miljøregnskap uansett. Alle tiltak må hjelpe. Bøndene trenger økonomisk insentiv. Det kan sette fart på veldig mange tiltak. Flere av gruppedeltakerne mente det må finnes tilskuddsordninger slik at det blir kjekt å gjøre noe ekstra. En bonde i gruppene sa at *en god fondsordning er bedre enn å kjøpe en maskin for å få ned inntekten i gode år*.

Oppstart eller omlegging av drifta gjør det vanskelig med fondsavsetning

En bonde fortalte at de hadde bygd nytt grisehus, og at det var en stor investering i en ny produksjon. Bonden sa at når man er i startgropa etter å ha gjort en investering, er det lite penger å hente til nye ting. De første årene er kjempetøffe, og de var glade for at drifta gikk økonomisk i balanse. Denne gruppedeltakeren mente det kan være ulike stadier i drifta slik at en klimafondsordning ikke bør være tvungen sparing.

En annen gruppedeltaker sa at inntektene fra jordbruksdrift kan svinge veldig, og det kan være godt å sette av penger til et fond i gode år, et fond som kan fungere som inntektsutjevning over tid.

For eksempel hvis man kan avsette 100.000 kroner, eller inntil 40 prosent av resultatet de første 5 årene, bygger man seg opp en skattemessig avsetning. F.eks. kan man sette ordinære avskrivninger inn i et klimafond. De avskrivningene blir ikke borte, de kan man bruke senere. Har man et godt år, kunne man sette av penger til et klimafond som gir en mulighet for utsatt beskatning. Med dagens progressive skattesystem betaler en mer skatt på sist tjente krone ved ekstra høye inntekter. Ved utjevning mellom år får man mer «riktig skatt».

Frist for å bruke fondsmidlene

En av gruppedeltakerne sier at bønder er vant til å ha en 3 års frist. En 5 års frist er greit, det gir et press på bonden til å foreta nødvendige klimainvesteringer. Dersom bonden har tanker om å gjøre klimatiltak, er det greit at de blir gjennomført innen 5 år.

Noen av gruppedeltakerne ønsket seg en innføringsordning/overgangsordning for å framskynde klimaprojekter før man kommer inn i en 5 års syklus. En av gruppedeltakerne kom med et eksempel på hvordan en avsetning til et klimafond kunne fungere. F.eks. koster en varmeveksler rundt 800 000 kroner. Da vil 5 år være en bra periode for å legge seg opp

penger. Det er stor forskjell på inntjeningen i kornårene. Derfor vil det være en fordel å kunne sette penger i fond i gode år og få utsatt skatt. Bonden sa også at skal det fungere slik, må det være en skattefordel i ordningen.

En annen gruppedeltaker uttalte at det er fint om en kan bygge seg opp litt midler, og få hjelp til det. Deltakeren fortalte at da de skulle bygge lokk på gjødselkummen, tok pengene slutt på slutten av prosjektet. Da hadde det vært fint med penger i et slikt fond.

Kombinere fondsmidler med tilskudd

Mange av gruppedeltakerne fremmet ønsker om at fondsmidler kunne brukes til egenfinansiering inn i tiltak som støttes, for eksempel til toppfinansiering av prosjektet over noen år.

En bonde mente at å øke tilskuddet eller sette av penger i et fond kan føre til at kostnadene ved klimainvesteringer øker. Gruppedeltakeren viste til at ca. halvparten av kostnadene ved drenering er dekket av tilskudd, og at det ofte er slik at når tilskuddet øker, øker kostnadene også. Før fikk vi dekket 25 prosent av kostnadene ved å drenere, i 2020 dekkes 50 prosent. Økt tilskudd fører også til økte investeringer.

Ingen fondsordning

En av gruppedeltakerne mente at en fondsordning *blir for småtteri å regne, og fondsordning er ikke vegen å gå*. Årsaken til at bonden mener dette er at det er snakk om altfor store investeringer for de enkelte bøndene til å bekoste det på eget budsjett, og at det ikke blir mange kronene man kan få i skattereduksjon ved en slik ordning. Alle gruppedeltakerne uttrykte at det er alt for lite likvide midler i jordbruket. Mange av gruppedeltakerne mente at det er mange andre investeringer som også skal gjøres, og at det derfor er press på kontantene; bonden har ikke mye penger på bok. En gruppedeltaker viste til at det ikke er bønder som troner høyest på skattelistene. En annen av gruppedeltakerne mente det er bedre med en premiering i form av produksjonstilskudd/direkte støtte/avkortning.

En av bøndene i gruppesamtalene sa at myndighetene må tenke på oss som bor i en utkant, og langt fra en betongfabrikk. Avstand fører til ekstreme priser på gjødselkummer. Bonden sa han produserer 180 tonn med melk, en gjødselkum på 1500 kubikk koster mellom 600 000 og 700 000 kroner, og med en melkepris på 5,43 øre blir det vanskelig å finansiere en slik kum over driften (Totalkalkylen, 2019). Det trengs mer tilskudd til gjødselkummer og slangespredningsutstyr. Vi får ikke så mye igjen for dette i et tidsperspektiv. Bonden sa at bøndene må få litt mer *igjen enn god samvittighet for klima*. *Bonden kan ikke drive dugnad over veldig lang tid. Det går bare ikke på lang sikt.*

Mulige kontrollsystemer for fondsordning

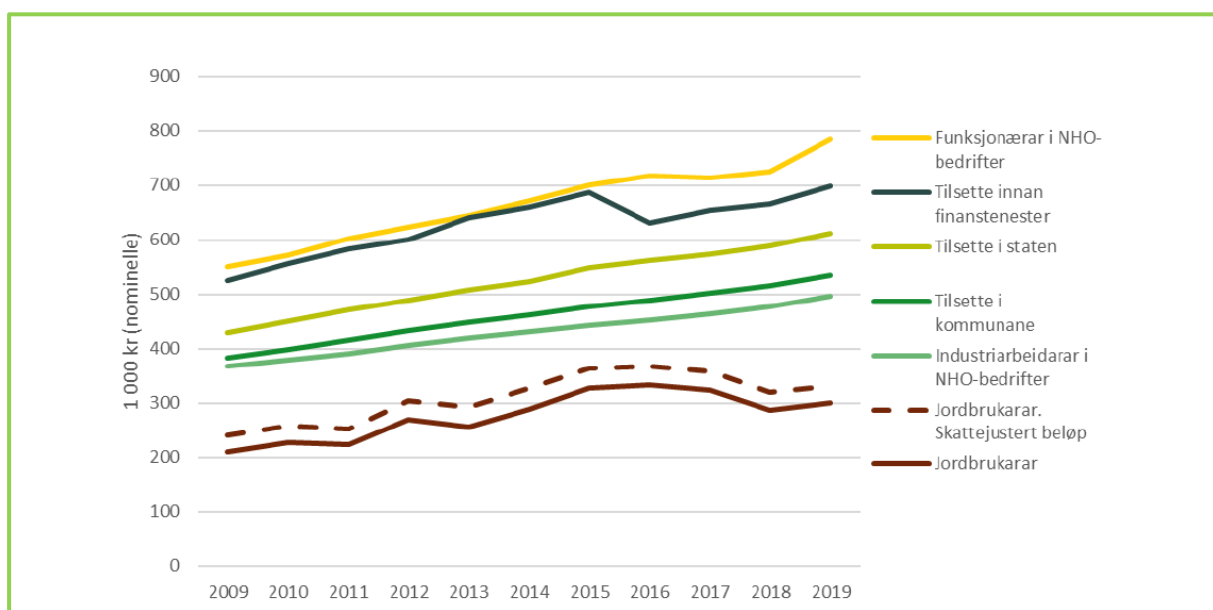
Alle bøndene i gruppesamtalene var enige om at det bør være en kontrollmyndighet for at klimafondsavsetningen blir brukt til klimatiltak. Det framkom flere forslag til kontrolltiltak: stikkprøvekontroller, at man kjører investeringer mot avsetninger og at autorisert regnskapsfører attesterer kostnadene, at man gjør som med SMIL-midlene, og at når man har bygd tak på gjødselkummen, sender man inn kopi av fakturaen til regnskapsfører. Én bonde

mente at det kunne godt være det lokale landbrukskontoret som kommer på besøk for å kontrollere pengebruken. En annen mente at hvis det blir slik at pengene settes på en egen konto, vil man måtte ha et attestert dokument for å frigjøre pengene. F.eks. kreves det signatur fra autorisert regnskapsfører eller revisor for å få tilskudd utbetalt fra Innovasjon Norge.

Klimafond og gårdens økonomi

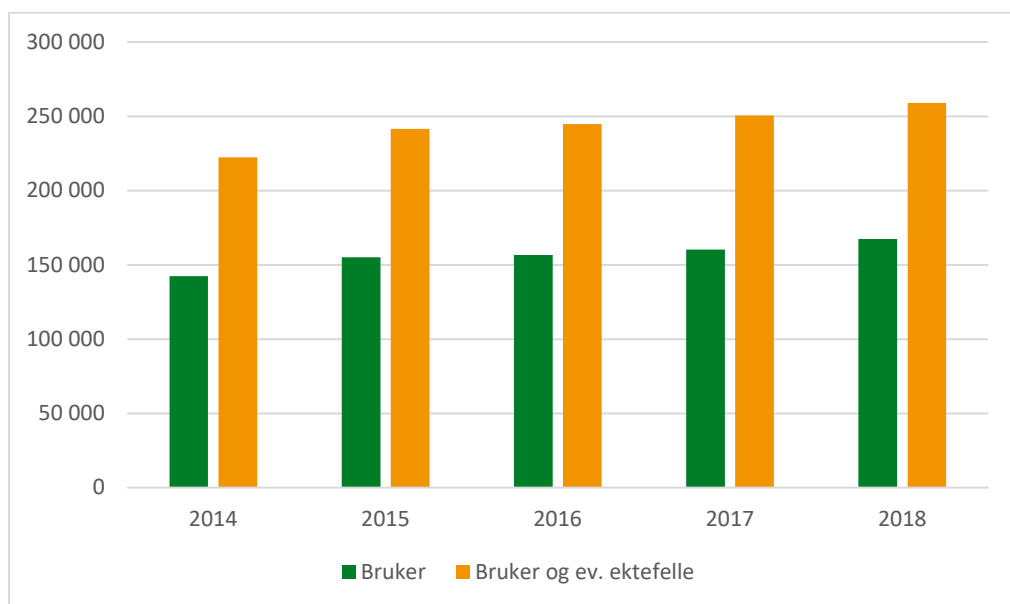
Totalkalkylen for jordbruket for 2019 viser at bondens økonomi har bedret seg etter tørkeåret 2018, men fortsatt er inntekten fra gårdsdrifta lav i forhold til andre grupper i samfunnet.

Figur 7.1 Lønnsutvikling for bonden mot andre grupper i samfunnet. (NIBIO, 2020)

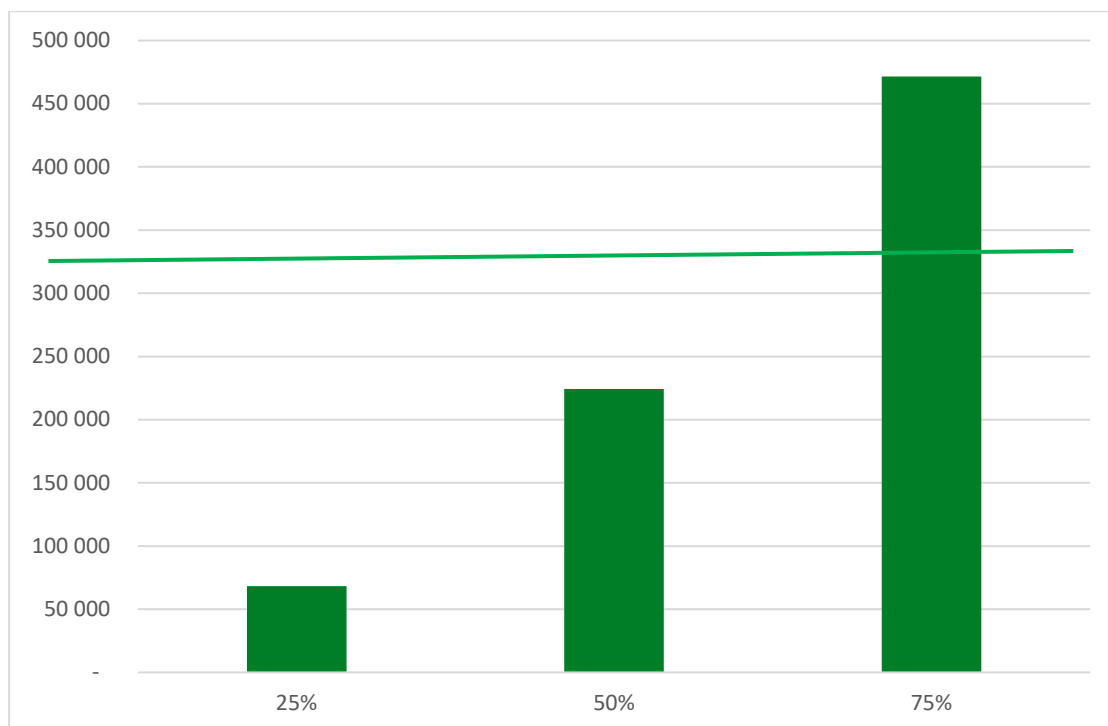
Resultatet fra driftsgranskningene for 2019 viser at 52 prosent av alle gårdsbruk hadde fullt jordbruksfradrag, mens 8 prosent hadde 0 i jordbruksfradrag. For å få fullt jordbruksfradrag måtte gårdbrukeren ha en inntekt som overstiger 334 300 kroner i 2019. Ifølge tall fra SSB var utlignet skatt per år i gjennomsnitt om lag 150 000 kroner og for bruker inklusive ektefelle ca. 250 000 kroner.

Figur 7.2 Utlignet skatt per jordbruksbedrift i nominelle kroner. (SSB; egen tabell)

Antall bruk med positiv næringsinntekt var 26 246 i 2018. Gjennomsnittsinntekten var på 338 300, noe som er litt høyere enn hva driftsgranskningene for 2019 viser. Der er gjennomsnittsinntekten for 2018 på 320 500 kroner. Gjennomsnittsinntekt fra jordbruksdriften i den laveste persentil (P 25) var 68 349 kroner i 2018, og gjennomsnittsinntekten for de med høyest inntekt (P 75) var 403 221 kroner, ifølge SSB.

Figur 7.3 Persentil (P 25 og P 75) og medianinntekt i jordbruket i 2018. (SSB; egen tabell)

Bruk med blandet planteproduksjon hadde den høyeste inntekten i 2018, med en gjennomsnittsinntekt i den høyeste persentilen (P75) på 873 500 kroner. I den andre enden av skalaen finner vi bruk med sau hvor gjennomsnittsinntekten i nedre persentil (P25) var på 49 648 kroner i 2018. Tabell 7.2 viser at det er en del bønder som ikke har næringsinntekt som er stor nok til å kunne sette av til et klimafond i noe størrelse. Det samme sier bøndene selv i spørreundersøkelsen AgriAnalyse gjennomførte høsten 2020.

Tabell 7.2 Brukere med positiv næringsinntekt fra jordbruk i 2018. (SSB; egen tabell)

Driftsform	Antall bruk med positiv næringsinntekt	Gj.snitt	Persentil (P25)	Median (P50)	Persentil (P75)
Blandet planteproduksjon	147	645 400	157 234	392 023	873 500
Blandet husdyrhold	470	615 500	305 628	537 175	863 170
Svin og fjørfe	1 674	578 600	249 683	457 939	777 362
Storfe, mjølk- og kjøttproduksjon i komb.	834	568 300	342 742	522 443	732 458
Storfe, mjølkeproduksjon	5 394	512 600	326 131	460 174	655 680
Hagebruksvekster	870	489 900	86 457	258 832	583 729
Planteprod. og husdyrhold i komb.	895	408 500	71 326	241 067	547 149
Øvrige grovfôr dyr	1 384	291 200	64 845	186 791	413 398
Storfe, kjøttproduksjon	2 877	281 500	71 018	191 061	366 056
Øvrige jordbruksvekster	2 005	276 900	46 653	110 661	342 421
Sau	5 858	170 000	49 648	98 973	228 558
Korn og oljevekster mv.	3 838	190 700	50 239	84 247	219 053

Beregningseksempel for skattefordel for enkeltbruk ved en fondsordning i skatteregnskapet

Norges Bondelag har regnet på et eksempel på skattefordel ved klimafond i skatteregnskapet som en ren regnskapsteknisk modell, se tabell 7.3.

Man tenker seg at et klimafond er en regnskapsteknisk modell hvor bonden fører avsetningen til klimafond i skatteregnskapet og får en skattefordel når pengene brukes til investeringer i nærmere angitte klimatiltak. Tabell 7.3 er et regneeksempel på en slik modell. Dersom bonden setter av 100 000 kroner til et klimafond i skatteregnskapet det første året, blir hans inntekt redusert med dette beløpet, og dermed blir grunnlaget for skatteberegningen det første året 100 000 lavere enn uten denne avsetningen, som vist i tabellen. Betalbar skatt blir her hos en bonde med en inntekt på 500 000 kroner lik 140 000 kroner, mot 175 000 kroner dersom bonden ikke setter penger i et klimafond. Det vil si at bonden får 35 000 kroner

i lavere skatt første året. I det andre året gjennomfører bonden en klimainvestering på 100 000 kroner og trekker et tilsvarende beløp fra avsetningen på klimafondet. Bonden får trekke fra 85 prosent av fondet før skatten beregnes, det vil si at det trekkes fra 85 000 kroner i skattbart beløp det andre året. Bonden betaler da skatt av 415 000 kroner, noe som gir utlignet skatt på 145 250 kroner, en noe høyere utlignet skatt enn uten klimafond andre året. Totalt har bonden redusert utlignet skatt over de to årene med 29 750 kroner, og dermed styrket sin egenfinansiering av klimatiltaket.

Tabell 7.3 Et eksempel på en fondsavsetning i skatteregnskapet. (Norges Bondelag)

		En regnskapsteknisk utforming i praksis				
		Med klimafond			Uten klimafond	
	År 1	Beløp	Skatt (35%)	I regnskapet	Beløp	Skatt (35%)
	Årsresultat før klimatiltak	500 000			500 000	
-	Utgifter til klimatiltak					
+	Klimatiltak finansiert med klimafond					
-	Avsetning klimafond	-100 000		-100 000		
-	Skattefordel av klimatiltak (85%)					
=	Sum første året	400 000	140 000		500 000	175 000
	År 2					
	Årsresultat før klimatiltak	500 000			500 000	
-	Utgifter til klimatiltak	-100 000			-100 000	
+	Klimatiltak finansiert med klimafond	100 000		-		
-	Avsetning klimafond					
-	Skattefordel av klimatiltak (85%)	- 85 000				
=	Sum andre året	415 000	145 250		400 000	140 000
	Sum årsresultat og skatt	815 000	285 250		900 000	315 000
	Spart skatt på to år		29 750			

Mulig provenytnap for staten

Klimafondsordningen gir en skattefordel for den som velger å bruke ordningen. En skattefordel for enkeltpersoner innebærer en skatteutgift for staten. Skatteutgiftens størrelse øker med antallet bønder som benytter seg av ordningen, hvor stort beløp de setter av og skattesats for den enkelte. Da Stortinget innførte et jordbruksfradrag på 18 000 kroner for gårdbrukere med positiv inntekt fra jord- og hagebruksvirksomhet i 2001, ble provenytnapet for staten beregnet til å være 530 millioner kroner i påløpt virkning i 2001. Departementet vurderte i 2001 at innføring av et jordbruksfradrag i skattbar inntekt for bønder ikke ville føre til noen administrative konsekvenser av betydning. I 2019 var maksimale jordbruksfradrag på 166 400 kroner, noe som ga et provenytnap for staten på 634 millioner kroner. Ifølge SSB var gjennomsnittlig jordbruksfradrag på 18.400 kroner. Dersom klimafondsordningen utformes etter samme mal, er det liten grunn til å tro at denne ordningen vil ha større administrative konsekvenser enn tilfellet er for jordbruksfradraget (Ot.prp. 1 (2000-2001), s. 44). Det er vanskelig å anslå hvor mange bønder som vil benytte klimafondsordningen og hvor store beløp den enkelte setter av til ordningen. Siden avsetningen ikke belaster bondens likviditet, er det grunn til å tro at mange vil kunne benytte seg av ordningen. I spørreundersøkelsen svarer over 90 prosent av respondentene at de kan tenke seg å bruke en klimafondsordning. Samtidig svarer 53 prosent at de ikke har råd til store nye investeringer. I beregningen under har vi valgt å basere provenytnapet på at alle bønder som mottar maksimalt jordbruksfradrag, i gjennomsnitt setter av 30 000 kroner årlig.

I tabell 7.4 har vi foretatt en beregning av mulig provenytnap for staten ved at bonden setter av 30 000 kroner på et klimafond. Dersom vi bruker metoden for utlignet skatt som i tabell 7.3, vil statens provenytnap kunne ligge på om lag 180 millioner kroner.

Figur 7.4 Rammer for jordbruksfradrag og klimafond

Ordning	Maks sats/min (kr)	Snitt sum (kr)	Prosent brukere av fradraget årlig		Proveny-tap	
Jordbruks-fradrag	166 000/0	18 000	92	Egen modell	600 mill	Frdrag hvert år
Klimafond*	100 000/ 25 000	30 000	52	85 prosent skatte-fradrag av investert beløp	180 mill	Frdrag oppstår ved investering

8 Gårdbrukerens klimafond

I prosjektet har vi tatt utgangspunkt i lovene og forskriftene som finnes om tiltak for å redusere klimagassutslipp fra jordbruket, og i intensjonsavtalen for perioden 2021–2030, som regjeringen har inngått med Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag om reduserte klimagassutslipp og økt karbonopptak i jordbruket. Regjeringen lanserte nylig Klimaplan 2021–2030 hvor den legger avtalen med jordbrukets organisasjoner til grunn for forslagene til tiltak som planen omhandler.

Norsk landbruk har som formål økt matproduksjon, økt effektivitet og styrket konkurransekraft, samtidig som særpreget i norsk matproduksjon skal ivaretas. I tillegg skal jordbruket produsere miljøgoder, foreta nødvendig klimatilpasning, redusere klimagassutslipp og være til stede i hele landet (Meld. St. 11 (2016-2017)). Innenfor disse gitte rammebetingelsene skal bonden drive næringsvirksomhet og foreta nødvendige investeringer.

Budsjettnemnda for jordbruket viser til at gjeldsoppbyggingen i jordbruket har økt de siste årene, og gårdbrukerens gjeldsbelastning har økt, jf. figur 4.1. Det gir bonden lite handlingsrom for å investere ytterligere i klimatiltak.

Tall fra Budsjettnemnda for jordbruket viser at lønnsomheten ikke gir rom for store investeringer, jf. figur 7.1. I spørreundersøkelsen AgriAnalyse gjennomførte høsten 2020, svarte 53,3 prosent at de ikke har råd til nye store investeringer, jf. figur 4.2. Det finnes en del tilskuddsordninger som retter seg mot klimatiltak, jf. tabell 5.1. Listen er ikke dekkende for alle typer tiltak, og mange av tilskuddsordningene krever en egenandel fra bonden.

Budsjettnemnda viser også at inntekten til bonden varierer mellom år, og at det i noen år er mer gunstig å avsette midler til framtidige investeringer enn i andre. Det å gi bonden en mulighet til å sette av midler i regnskapet til et klimafond med skattefordel, vil gjøre det mulig for ham å periodisere inntekter for å kunne investere i nødvendige klimatiltak.

I gruppesamtalene og fra spørreundersøkelsen AgriAnalyse gjennomførte høsten 2020 kom det fram at bøndene er interessert i å investere i klimatiltak, enten alene eller sammen med andre bønder, dersom de har økonomisk mulighet til dette.

I prosjektet har det vist seg at et bondens klimafond som er en periodisering i skatteregnskapet og som gir en skattefordel når pengene føres mot kostnad brukt til klimainvesteringer etter nærmere regler, er den ordningen som best setter bonden i stand til å investere i klimatiltak på gården.

Utfra en fondsmodell som gir tilnærmet samme skattefordel som jordbruksfradraget, vil statens provenytap anslås til å ligge i samme område som dagens jordbruksfradrag.

Dersom man tenker seg at bonden skulle få betalt for å lagre karbon i jord og skog, vil dette gi bonden økt verdiskaping og dermed også føre til økt skatteinnbetaling, noe som ville bidra til å redusere statens provenytap. Et klimafond med en skattefordel som setter bonden i stand til å investere i klimatiltak, gjør matproduksjonen mindre risikofylt, og vil dermed føre

til at staten sparer store erstatningsbeløp, jf. figur 2.4 og figur 2.5, i naturskade- og avlingsskadeerstatninger.

I tillegg bidrar jordbruket til karbonfangst og lagring, figur 3.1, som landbruket ikke får betalt for. I FNs klimaregnskap inntektsføres lagring av karbon i skog, mens lagring av karbon i jord ikke inntektsføres etter gjeldende regler. I tillegg er det gjort få beregninger av hvor mye karbon som lagres i dyrka mark og i beitemark, men undersøkelsene som er gjort, viser at det er et betydelig uutnyttet potensial her.

Samlet er det derfor en mulighet for at virkningen av en skattefordel ved bruk av klimafond vil være provenynøytral. Med andre ord vil et gårdbrukerens klimafond med skattefordel føre til økt lagring av karbon i jord, mindre klimagassutslipp fra jordbruket og en mer hardfør matproduksjon for framtida.

Litteratur

- Bardalen, A. (2018): *Klimarisiko og norsk matproduksjon*. NIBIO-rapport VOL. 4, NR. 115. Ås.
- Budsjettnemnda for jordbruket (2020): *Resultatkontroll for gjennomføring av jordbrukspolitikken*. NIBIO. 2020.
- Bunger, A. & Hillestad, M.E. (2019): *Kornhøsting i et våtere klima*. AgriAnalyse, rapport 2-2019. Oslo.
- IPCC (2019): *Climate Change and Land*. Summary for policymakers.
- Meteorologisk Institutt (2020): Vær og klima. <https://www.met.no/vaer-og-klima> Lest 04.11.2020.
- Meld.St. 11 (2016-2017): *Endring og utvikling. En fremtidsrettet jordbruksproduksjon*. Landbruks- og matdepartementet.
- Meld.St. 13 (2020-2021): *Klimaplan for 2021–2030*. Klima- og miljødepartementet.
- Naturindeksen (2020): *Naturindeks for Norge 2020. Tilstand og utvikling for biologisk mangfold*. NINA-rapport 1886.
- NOU (2018): *Klimarisiko og norsk økonomi*. Finansdepartementet. NOU 2018:17.
- OECD (2019): *Biodiversity: Finance and the Economic and Business Case for Action*. Report prepared by OECD for the French G7 Presidency and the G7 Environment Minister's Meeting, May 2019.
- Totalkalkylen (2020): *Totalkalkylen for jordbruket. Jordbrukets totalregnskap 2018 og 2019. Budsjett 2020*. NIBIO.
- WFP (2020): *World Hunger Map 2020*.
https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000118395/download/?_ga=2.26401085.1631272607.1604479280-1629767261.1603721410 Lest 04.11.2020
- WRI (2018): *World Resources Report. Creating a sustainable food future*. Synthesis report.

Utgivelser 2020-2021

Rapport 2–2020: Norsk honningsektor –Utvikling og fram-
tidsplaner blant norske birøktere

Rapport 3–2020: Færre og større melkebruk –Hva skjer
med seterdrifta?

Rapport 4–2020: Fjørfenæringen i Norge –Husdyrholdets
vekstnæring

Rapport 5–2020: Økt karbonbinding ved bruk av fang-
vekster på kornarealet

Rapport 6–2020: Landbrukets Økoløft 2015–2019.
Evaluerer og mulige veier videre.

Rapport 7–2020: Klima, miljø og jordbruk – Hva gjør EU?

Rapport 8–2020: Økosystemtjenester og fellesgoder – to
sider av samme sak?

Rapport 9–2020: Skal norsk husdyrproduksjon erstattes av
importerte varer?

Rapport 10–2020: Ny industri—greier Norge omstillingen?

Rapport 1–2021 Jordbruker i Sverige i Unionen

Hollendergata 5.
Pb. 9347 Grønland
N-0135 OSLO
E-post: post@agrianalyse.no
Web: <http://www.agrianalyse.no>

ISSN 1894-1192

